

Ἡ αὐτονόμηση τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως
ἔναντι τοῦ κεκρυμμένου Θεοῦ:
Μετα-νεωτερικότητα, ἐπιστημονικὴ ἐξέλιξη καὶ πίστη

π. Αὐγουστίνου Μπαῖραχτάρη*

1. Μετα-νεωτερικότητα καὶ σύγχρονος ἄνθρωπος:
ἡ πτώση τοῦ τείχους τοῦ Βερολίνου
καὶ ἡ ἄνοδος τῆς ἐξατομικευμένης ἰδιωτικότητας

Ἀποτελεῖ μεγάλη πρόκληση γιὰ τὴ σημερινὴ Ἐκκλησίᾳ νὰ μπορέσει νὰ μεταδώσει καὶ νὰ ἀποκωδικοποιήσῃ τὴν ἀνθρωπολογικὴ τῆς διδασκαλίᾳ στὴ σύγχρονη κοινωνία, μία κοινωνία ποὺ χαρακτηρίζεται ἔντονα ἀπὸ τὸ στοιχεῖο τῆς μετάβασης στὴ λεγόμενη μετα-νεωτερικότητα. Ὡς ὅρος ἡ μετα-νεωτερικότητα εἶναι σημεῖο τριβῆς καὶ ἀντιλογίας μεταξὺ ἐκείνων ποὺ θεωροῦν ὅτι ἀποτελεῖ μετεξέλιξη τῆς νεωτερικότητας, εἰσάγει δηλαδὴ τὴν ἱστορία σὲ μία νέα αὐτοτελῆ περίοδο, καὶ ἐκείνων ποὺ ὑποψιάζονται βάσιμα ὅτι ἀπλῶς εἶναι μία ἄλλη φάση τῆς ἴδιας τῆς ἀρχικῆς νεωτερικότητας¹.

Ἡ μετα-νεωτερικότητα εἶναι ἓνα ἀρκετὰ πολὺπλοκο καὶ πολυδιάστατο φαινόμενο, ἓνας ὅρος περιεκτικὸς ποὺ συμπεριλαμβάνει τὶς τέχνες, τὴ φιλοσοφία, τὴν ἠθική, τὴν ἀρχιτεκτονική, τὰ οἰκονομικά, τὴν πολιτικὴ καὶ τὴ θρησκεία. Ἡ μετα-νεωτερικότητα φανερώνει τὰ γεγονότα ποὺ ἀκολουθοῦν τῇ νεωτερικότητι (καὶ ἐντοπίζεται χρονικὰ ἀπὸ τὸ 1789

* Ὁ π. Αὐγουστίνος Μπαῖραχτάρης εἶναι Ἀναπλ. Καθηγητὴς τῆς Πατριαρχικῆς Ἀνώτατης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας Κρήτης.

1. P. Vassiliadis, "The Universal Claims of Orthodoxy and the Particularity of Witness in a Pluralistic World", στί: Em. Clapsis (ἐπιμ.), *The Orthodox Churches in a Pluralistic World. An Ecumenical Conversation*, WCC – Holy Cross Orthodox Press, Geneva – Brookline 2004, σσ. 193-195.

μέχρι το 1989), δηλαδή από την εποχή της Βαστίλλης μέχρι την πτώση του τείχους του Βερολίνου.

Η ιδεολογική βάση της μετα-νεωτερικότητας στηρίχθηκε πάνω στα εύρηματα των μελετών των Schleiermacher, Bushnell, Adolf von Harnack, Lindbeck και άλλων, οι οποίοι άμφισβήτησαν την κυριαρχία του δόγματος και τον ρόλο του χριστιανισμού στην εξέλιξη του ανθρωπίνου πολιτισμού. Η πεποίθηση ότι κάθε πολιτισμός έχει τη δική του γλώσσα και τους δικούς του συμβολισμούς, προκειμένου να περιγράψει τη θεότητα, άνοιξε τη θύρα της άμφισβήτησης της αυθεντίας του εκκλησιαστικού κηρύγματος, γκρεμίζοντας από την κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας τη θεσμική ιεραρχία του κλήρου.

Θα μπορούσε κάποιος να συνοψίσει τις βασικές θέσεις της μετα-νεωτερικότητας στις εξής αρχές: Πρώτον, ο κόσμος βρίσκεται σε μία συνεχή μετάβαση και δεύτερον δεν υφίστανται αλήθειες ή αξίες απόλυτες και βεβαιότητες σταθερές και ακλόνητες. Τα πάντα μπορούν να τεθούν υπό έλεγχο και γόνιμη άμφισβήτηση. Έπομένως, η τελική, όριστική και απόλυτη γνώση απέχει από την πραγματικότητα, διότι ο άνθρωπος εξελίσσεται συνεχώς και τα πάντα είναι σχετικά, ανάλογα με το περιβάλλον που εξελίσσονται.

Η νεωτερικότητα μίλησε έντονα για τη δύναμη της αλήθειας άνευ του Θεού, ενώ η μετα-νεωτερικότητα μίλησε για τον Θεό άνευ της αλήθειας. Με άλλα λόγια, σχετικοποίησε τον Θεό των θρησκειών αναδεικνύοντας τον υπέρτερο ρόλο του ανθρωπίνου λόγου και των έπιστημών. Οι θρησκείες γενικώτερα κατηγορήθηκαν (όχι πολλές φορές ανάιτια) ότι προκάλεσαν πολέμους και δεινά στον παγκόσμιο πολιτισμό και στον οικουμενικό πληθυσμό, εξ αιτίας του θρησκευτικού φανατισμού, της μισαλλοδοξίας, του άκρατου δογματισμού, του φονταμενταλισμού και του κυνισμού των αίρετικών. Έπομένως, συνοψίζοντας η μετα-νεωτερικότητα υποστηρίζει ότι:

- Δεν υπάρχει η απόλυτη αλήθεια βάσει της οποίας ή κοινωνία είναι ικανή να κρίνει τις αξίες της ζωής (άρνηση της απολυτότητας).

- Δεν υπάρχουν αντικειμενικές αρχές που να μπορούν να προκαθορίσουν τί είναι καλό και τί είναι κακό στην ανθρώπινη πράξη (υπεράσπιση της σχετικότητας).

- Δεν υπάρχουν υποχρεώσεις ή καθήκοντα έναντι του ανθρώπου, πέραν αυτών που του επιβάλλει ή ίδια συνείδησή του.

- Ἡ ἀνοχή τοῦ ἑτέρου καὶ ὁ σεβασμὸς τῆς αὐτονομίας καὶ τῆς ἰδιωτικότητας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι βασικὸς πυλώνας θεμελίωσης τῆς μετα-νεωτερικῆς κοινωνίας.

Ἐπιπλέον, ἡ σύγχρονη κοινωνία διακρίνεται γιὰ τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτη νὰ μπορεῖ νὰ διαθέτει τὸ σῶμα του, τὸ εἶναι του, ὅπως ὁ ἴδιος ἐπιθυμεῖ, βασισμένος στὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία του, ἀρκεῖ νὰ μὴν παρανομεῖ ἔναντι τῆς κειμένης κρατικῆς νομοθεσίας. Ἡ ἀτομικὴ ζωὴ ἔχει ἀποκτήσει προτεραιότητα ἔναντι τῆς συλλογικῆς ζωῆς καὶ τῆς γενικῆς συνειδήσης. Καρπὸς ἐξέλιξης τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης εἶναι τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ καὶ θρησκευτικὰ δομημένη κοινωνία σὲ μία κοινωνία συγκροτημένη πάνω στὸν κριτικὸ ὀρθολογισμό.

Αὐτὴ ἡ γενιὰ ἀνθρώπων ἐπιδιώκει τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν πίεση ποὺ δημιουργοῦν οἱ μεταφυσικὲς πεποιθήσεις καὶ ἀξίες τῆς παλαιότερης γενιᾶς καὶ παράλληλα ζητοῦν τὴν ἀποδέσμευση ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ, πυραμοειδῆ ἱεράρχηση τῆς κοινωνίας. Πιστεύουν μὲ ζῆλο στὴν ἐπιστημονικὴ πρόοδο καὶ στὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου. Μέσω τῆς προσπάθειας αὐτῆς ἡ σύγχρονη κοινωνία ἐπιδιώκει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὰ αὐστηρὰ πλαίσια τοῦ κράτους, τῆς οἰκογένειας καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν. Ἔτσι ἡ κοινωνία μεγαλώνει κατὰ κάποιον τρόπο ὡς «ἀπάτωρ», καθὼς ἀρνεῖται τὴν ἔννοια τῆς πατρότητας τοῦ Θεοῦ μαζί μὲ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται, καὶ ὡς «ἀμήτωρ», καθὼς ἀρνεῖται τὴ συμβολὴ τῆς θεσμικῆς Ἐκκλησίας, διότι τὴ θεωρεῖ βαρίδιο ποὺ καθυστερεῖ τὴ γενικώτερη κοινωνικὴ ἐξέλιξη, ἐξ αἰτίας κάποιων θεμάτων ταμπού, τὰ ὁποῖα ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀγγίζει στὸν δημόσιο διάλογο.

Ὅπως ἀναφέρθηκε καὶ παραπάνω, ἡ κοινωνία ἔχει πλέον προχωρήσει στὴν ἀπομυθοποίηση τῶν ἀξιῶν τῆς θρησκείας, χρησιμοποιώντας τὴ μεθοδολογία τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τὰ πορίσματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ποὺ ἐπικεντρώνονται στὴ δημιουργία καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ Χριστιανικὲς Ἐκκλησίες, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα τὸ σύνολο τῶν θρησκειῶν, ἐπιδιώκουν νὰ γεμίσουν τὸ ὑφιστάμενο κενὸ μεταξὺ τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τῆς κυριαρχίας τους καὶ τοῦ σύγχρονου παρόντος τῆς ἀπουσίας τους, χωρὶς πάντοτε ἐπιτυχία.

Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὴ μεριά της ὀφείλει, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ σταθεῖ στὸν ἐξελισσόμενο διάλογο μὲ τοὺς φορεῖς τῆς μετα-νεωτερικότητας, νὰ μπορέσει νὰ μάθει νὰ ἀκούει, νὰ ἀφουγκράζεται, νὰ μετανοεῖ, νὰ προσεύχεται καὶ μετὰ νὰ ὁμιλεῖ ὅχι μέσα ἀπὸ τὸ κήρυγμα, διότι τὸ

κήρυγμα άπευθύνεται σὲ συγκεκριμένο άκροατήριο, αλλά κυρίως μέσα από τὴ διακονικὴ πράξη αγάπης πρὸς τὸν ἄλλον: θυσιαστικὴ προσφορά, άπροϋπόθετη, άνοικτὴ, οἰκουμενικὴ, πανανθρώπινη, ζεστὴ, διάφανη, αγαπητικὴ, φωτιστικὴ, μεταμορφωτικὴ διότι, ὅπως μᾶς ὑπενθυμίζει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ πλησίον μου εἶναι τὸ ζωντανὸ θυσιαστήριό μου καὶ ὁ ξεναγός μου στὸν παράδεισο².

Ποιὸς εἶναι ὁ σημερινός μου πλησίον; Ἔτσι άμέσως άμέσως άνοιγεται ἡ θύρα τοῦ ναοῦ καὶ άγκαλιάζει τὸ σύνολο τῆς κοινωνίας, καθὼς ἡ Ἐκκλησία αὐτο-προσφέρεται πρὸς ὅλους. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει ν' άναπτύξει τὶς σχέσεις της (νὰ τὶς κάμει προσωπικὲς, ὥστε μέσω τοῦ προσώπου νὰ ενεργοποιηθοῦν οἱ θεῖες ἐνέργειες) καὶ ὅχι νὰ αὐξήσει τὴν αὐθεντία της. Ἡ αὐθεντία ἐπιδιώκει τὴν ὑπακοὴ τοῦ ἄλλου, ἐνῶ ἡ σχέση καλλιεργεῖ τὴν αγάπη καὶ καλλιεργεῖται σὲ αὐτήν. Καὶ ὁ λόγος τῆς Ἐκκλησίας, ακολουθώντας τὸ ἀρχέτυπό της ποὺ εἶναι ὁ Χριστός, ὀφείλει νὰ εἶναι λόγος αγάπης καὶ ὅχι διαταγῆς.

Ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ εἶναι στὸν δημόσιο διάλογο ὅχι ἄρεστή οὔτε ἐπιθυμητὴ, αλλά παροῦσα καὶ εἰλικρινής. Ἔτσι δὲν θὰ θυσιάσει τὴν ἀλήθειά της μέσα σὲ ἓνα πλέγμα πλουραλισμοῦ φοβούμενη τὸν συγκρητισμό, αλλά ἀντιθέτως θὰ παρουσιάσει τὴν ἀλήθεια της μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία της καὶ τὸ βίωμά της. Ἄν τὸ βίωμά της εἶναι ἀληθινὸ (ποὺ εἶναι), μένει εἰς τὸν αἰῶνα, ὅπως τὸ φῶς τῆς Μεταμορφώσεως στὸ ὄρος τοῦ Θαβώρ, ὅπου ὁ Χριστὸς δὲν πῆρε κάτι ποὺ δὲν κατεῖχε, οὔτε ἀνέδειξε κάτι ποὺ δὲν προεῖχε, αλλά φανέρωσε κάτι, ποὺ οἱ μαθητές του δὲν μποροῦσαν νὰ ἀντιληφθοῦν μέχρι τὴ στιγμὴ ἐκείνη μὲ τὰ φυσικὰ τους μάτια. Ἐπομένως, ἡ Ἐκκλησία καλεῖται νὰ μεταμορφώσει ὄντολογικὰ καὶ ὅχι ἐπιφανειακὰ τὴν παροῦσα κοινωνία, καθὼς ὅλος ὁ κόσμος μετέχει στὸ σωτηριῶδες σχέδιο τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ. Πρέπει λοιπὸν ἡ Ἐκκλησία νὰ ἀλλάξει τὸ ἀφήγημά της καὶ στὸ κέντρο τῆς πράξης της νὰ βάλει τὸν πάσχοντα δοῦλο, τὸν ἐγκαταλελειμμένο ἀπὸ ὅλους Ἰησοῦ καὶ ὅχι τὸ δικό της ἔνδοξο, αὐτοκρατορικὸ παρελθόν. Μὲ

2. Βλ. H. A. H. Ignatios IV Hazim, Patriarch of Antioch and all the East, "Every human Being is a creation of God", στό: Semegnish Asfaw, A. Chehadeh, Marian Gh. Simion (eds.), *Just Peace – Orthodox Perspectives*, WCC, Geneva 2012, σ. 6: "God created man to love others and to be gracious with other human beings; and that those human beings must not necessarily be followers of my own religion. The more you know the other person, the more you understand and love him".

ταπείνωση νὰ πορευθεῖ πρὸς τὰ ἔσχατα καὶ τὴ Βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχουν θρόνοι, κυριότητες καὶ ἐξουσίες, παρὰ μόνον «ἀγγελικαὶ δυνάμεις ἐπὶ τὸ μνῆμα»³!

2. Ἡ φαινομενικὴ οὐδετερότητα τῆς τεχνολογικῆς ἐξέλιξης καὶ ἡ μετάλλαξη τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας

Στὶς ἐκδηλώσεις γιὰ τὸ πεντακοσιοστὸ Ἰωβηλαῖο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης τὸ 1977, ὁ καθηγητὴς Carl Friedrich von Weizsäcker δῆλωσε τὰ ἑξῆς: «Ἀληθῶς ἡ Ἐπιστῆμη οὔτε στὴ στάση της οὔτε στὰ θέματά της δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν θεμάτων τῆς Θρησκείας. Καὶ ἡ Θρησκεία ὀφείλει νὰ μὴν ἀνέχεται τὴ διαμέσου τῆς Ἐπιστῆμης δημιουργούμενη φαινομενικὴ οὐδετερότητα. Πρέπει νὰ ἐρωτήσῃ τὴν Ἐπιστῆμη: Γνωρίζεις λοιπόν, τί πράττεις;»⁴.

Ἡ θέση αὐτὴ ταυτίζεται ἀπόλυτα μὲ τὸ σκεπτικὸ τοῦ παρόντος συν-εδρίου ὅτι ἡ τεχνολογία καὶ κατ' ἐπέκταση ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη⁵ δὲν διακρίνονται ἀπὸ τὸ στοιχεῖο τῆς οὐδετερότητας, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι φαίνεται νὰ ἐπιβάλλουν μία νέα στάση ζωῆς, μία νέα μεταβολὴ τοῦ κόσμου καὶ ἓνα νέο εἶδος «τεχνικῆς φύσεως», ἃν θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ὀνομάσουμε ἔτσι. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ ἐπίκεντρο τοῦ προβληματισμοῦ μας δὲν εἶναι ἡ χρῆση τῶν μέσων τῆς τεχνολογίας στὸ σύγχρονο γί-γνεσθαι, ἀλλὰ ἡ δημιουργία ἐνὸς νέου πνεύματος, τὸ ὁποῖο ἐπηρεάζει καὶ διαμορφώνει τὴν οὐσία τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Συνεπῶς ὁ προ-βληματισμὸς μας εἶναι βαθιὰ ἀνθρωπολογικὸς, βαθιὰ θρησκευτικὸς καὶ βαθιὰ ἐπιστημονικὸς.

3. Ἀναστάσιμον ἀπολυτίκιον, ἦχος πλ. β'.

4. J. M. Rees, „Andere Universen – Eine wissenschaftliche Perspektive“, στό: T. D. Wabbel (her.), *Im Anfang War (k)lein Gott*, Düsseldorf 2004, σ. 51.

5. Βλ. σχ. St. Russell & P. Norvig, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη – Μία σύγχρονη προσέγγιση*, μετάφρ. Τ. Ἀλβας, Δ. Καρτσακλῆς, Φ. Σκουλαρίκης, ἐκδ. Κλειδάριθμος, Αθήνα 2005· Er. Brynjolfsson & A. McAfee, *Ἡ θαυμαστὴ ἐποχὴ τῆς νέας τεχνολογίας. Ἔργασία, πρόοδος καὶ εὐημερία στὰ χρόνια τῶν ἑξυπνῶν τεχνολογιῶν*, μετάφρ. Γ. Ναθαναήλ, ἐκδ. Κριτική, Αθήνα 2016· N. Bostrom, *Superintelligence, Paths, Dangers, Strategies*, Oxford University Press, Oxford 2014.

Ὡς τεχνητὴ νοημοσύνη (*artificial intelligence*) λοιπὸν ὀρίζεται ἡ διασύνδεση διαφορετικῶν ἐπιστημονικῶν πεδίων (τῶν ὑπολογιστῶν, τῆς ρομποτικῆς, τῆς ψυχολογίας, τῆς λογικῆς, τῆς νευροεπιστήμης, τῆς μηχανικῆς, τῆς φιλοσοφίας, τῆς γλωσσολογίας κ.ἄ.), ποὺ ἀποβλέπει στὴ δημιουργία ὑπολογιστικῶν συστημάτων με σκοπὸ τὴν προσομοίωση τῆς ἀνθρώπινης νοημοσύνης καὶ συμπεριφορᾶς. Ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτὴ πράξη βασιίζεται σὲ μαθηματικὰ μοντέλα καὶ ἀλγορίθμους.

Ἡ ἐξέλιξη ἀπὸ τὴ μηχανικὴ στὴν ὑπολογιστικὴ-πληροφορικὴ, ποὺ ἄρχισε κατὰ τὸ δεῦτερο ἥμισυ τοῦ 20οῦ αἰ., κυριαρχεῖ πλέον στὴ ζωὴ μας μέσα ἀπὸ τὴ διάθρωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῶν ἀτομικῶν ἐπιδιώξεων. Τὸ θέμα ποὺ διχάζει τὸν σύγχρονο ἐπιστημονικὸ στοχασμὸ δὲν εἶναι ἡ καλὴ ἢ κακὴ χρῆση τῶν τεχνολογικῶν μέσων, ἀλλὰ ἡ ἐπίδραση τῆς τεχνολογίας στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου μέσῳ τῆς πιθανῆς διαφοροποίησης τῆς συνειδησιακῆς του ὑπόστασης ὡς ἐλεύθερης καὶ αὐτόπροσδιοριζόμενης πνευματικῆς ὀντότητας⁶.

Ὡς σκεπτόμενοι ἄνθρωποι πρέπει νὰ ἐξέλθουμε ἀπὸ τὸ δίλημμα τῶν δύο ἀκροτήτων: ἀπὸ τὴ μία μεριὰ εἶναι οἱ ἀπαισιόδοξοι ἔναντι τῆς τεχνολογικῆς ἐξέλιξης, αὐτοὶ ποὺ κήρυτταν τὴν ἐπιστροφὴ στὴν παράδοση καὶ στὴν «ἀμόλυπτη» φύση τοῦ παρελθόντος, ἀντιμετωπίζοντας τὴ μηχανὴ ὡς ὕπουλο καὶ δαιμονικὸ ἐχθρὸ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ εἶναι οἱ αἰσιόδοξοι καὶ οἱ προοδευτικοὶ ποὺ «θεοποιοῦν» τὴ μηχανή, ἔχοντας πλήρη ἐμπιστοσύνη στὴν τεχνολογικὴ πρόοδο, καθὼς πιστεύουν ὅτι οἱ ἔξυπνες μηχανὲς θὰ προσφέρουν στὸν σύγχρονο ἄνθρωπο τὶς ἀπαντήσεις ποὺ ἐναγωνίως ἀναζητεῖ⁷.

Ἡ ὑπερ-μηχανή, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, δὲν ἔχει ὑποκαταστήσει τὸν ἄνθρωπο, διότι δὲν ἔχει ὀντολογικὴ ὑπόσταση. Ὡστόσο, σὲ ὀρισμένους τομεῖς ἐργασίας τὸν ἔχει ἤδη ἀντικαταστήσει εἰδικὰ στὸ κομμάτι τῆς αὐτοματοποίησης τῆς παραγωγῆς στὴ βιομηχανία. Παρ' ὅλα αὐτά, τὸ καίριο ἐρώτημα εἶναι ἂν ἡ τεχνολογία μέσῳ τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης ἔχει ἐπιπτώσεις στὴν ὀντολογικὴ ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου⁸. Ἐρωτήματα

6. Ν. Νησιώτης, *Ἀπὸ τὴν Ὑπαρξὴ στὴ Συνόπαρξιν: Κοινωνία – Τεχνολογία – Θρησκεία*, ἐκδ. Μαῖστρος, Ἀθήνα 2004, σ. 200.

7. Οὐμπ. Ὑκο, *Χρονικὰ μιᾶς ρευστῆς κοινωνίας*, μετάφρ. Ὑερη Καλλαφατίδου, ἐκδ. Ψυχογιός, Ἀθήνα, 2016, σ. 17.

8. *Report of COMEST on Robotics Ethics*, World Commission on the Ethics of Scientific Knowledge and Technology, Unesco, Paris 2017, σσ. 9-19.

όπως: «Ποιά θα είναι η μελλοντική ταυτότητα του ανθρώπου; Μπορεί το ανθρώπινο πρόσωπο να εξισωθεί με τη μηχανική λειτουργία της τεχνητής νοημοσύνης;» είναι όρισμένα που απασχολούν σήμερα την επιστημονική και έρευνητική κοινότητα παγκοσμίως⁹. Και γιατί το λέμε αυτό; Διότι οι νέες υπερ-μηχανές λειτουργούν πέραν των ορίων ενός μέσου ανθρώπου, αγγίζοντας τα όρια του θαύματος μπροστά στα μάτια των μυημένων και άμύητων ανθρώπων. Ο σύγχρονος άνθρωπος βλέπει την τεχνολογία να του ανοίγει εύκολα και άνετα άπεριοριστους ορίζοντες. Παράλληλα όμως η τεχνική μηχανική έχει υποκύψει (και αυτή με τη σειρά της) στον βωμό του κέρδους των οίκονομικών κονδυλίων των χορηγών, με αποτέλεσμα η κοινωνία να γίνεται όλοένα και περισσότερο αχόρταγη καταναλωτικά και παραφρόνως έξαρτημένη από τις απολαύσεις που παρέχει η τεχνολογία, βιώνοντας έναν ακόρεστο εϋδαιμονισμό. Οι ηλεκτρονικές υπολογιστικές μηχανές σαγηνεύουν τον άνθρωπο αλλά η αγωνία μεγαλώνει, διότι ο βαθύτερος στοχασμός του ανθρώπου, ή φαντασία του και η ανθρώπινη εϋφυΐα ναρκώνονται.

Έδω έντοπίζεται και το βαθύτερο πρόβλημα της τεχνολογίας, ότι δηλαδή ο άνθρωπος έμπνέεται περισσότερο από κάτι το έτερογενές και έξωτερικό και όχι από την ενδογενή και αυτοδύναμη αυτοσυνειδησία του που του παρέχει το είναι του. Το στοιχείο που διακρίνει τον άνθρωπο από τη μηχανή είναι η άφηρημένη –ώστόσο λογικά δομημένη– σκέψη, ενώ η μηχανή διακρίνεται για τη συσσωρευμένη και δομικά οργανωμένη πληροφόρηση, που έχει προγραμματισμένα λάβει από τον άνθρωπο¹⁰.

9. Στ. Γιαγκάζογλου, «Θεολογία και Τεχνητή Νοημοσύνη», *Θεολογία* 91, 3 (2020), σσ. 95-124, έδω σ. 99.

10. Έδω πρέπει να κάνουμε τη διάκριση μιλώντας περί των ρομπότ σε δύο μεγάλες κατηγορίες: α) στα ντετερμινιστικά, που λειτουργούν βάσει των δεδομένων που έχουν ήδη λάβει, άρα και ο τρόπος λειτουργίας τους είναι προβλέψιμος, και β) στα γνωστικά ρομπότ, τα λειτουργούν αυτόνομα, μαθαίνοντας από τις «έμπειρίες» και τις πληροφορίες που λαμβάνουν από το περιβάλλον τους. Άρα στην περίπτωση αυτή ο τρόπος αντίδρασής τους δεν είναι προβλέψιμος. Αυτή η δεύτερη κατηγορία των έξυπνων μηχανών θέτει πολλά έρωτήματα σε σχέση με την ήθική, διότι η συμπεριφορά τους δεν μπορεί να προβλεφθεί, με αποτέλεσμα να εξαρτάται απόλυτως η χρήση τους από την ήθική και τα ιδεώδη της ομάδας που τα ελέγχει. Έπομένως, ποιός στην περίπτωση αυτή μπορεί να αποτρέψει την κατάχρηση των λειτουργιών και των ικανοτήτων των ρομπότ εις βάρος της ανθρωπότητας; Από την άλλη όμως μεριά ούτε μπορεί να επιβληθεί κάποια μορφή όλικης απαγόρευσης στην ελευθερία της έρευνας.

Συμπερασματικά, ἀφοῦ ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη μπορεῖ καὶ ἐπηρεάζει (ἄμεσα καὶ ἔμμεσα) τὴν ψυχολογικὴ διάθεση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀντίληψή του περὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, τότε οἱ ἱστορικὲς θρησκείες δὲν μποροῦν νὰ ἀγνοοῦν τὸν ρόλο τῆς τεχνολογίας στὴ διαμόρφωση τῆς ζωῆς. Γιὰ ἄλλη μία φορὰ προβάλλεται τὸ σχεσιακὸ δίπολο μεταξὺ τοῦ δημιουργοῦ καὶ τοῦ δημιουργήματος, μόνον ποὺ στὴν περίπτωσή αὐτὴ δὲν ὁμιλοῦμε περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν», ἀλλὰ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης εὐφυΐας (ὁ δημιουργός) καὶ τῆς τεχνητῆς εὐφυΐας (τὸ δημιούργημα). Ὅσο μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο διατηρεῖται ἡ ἰσορροπία, τόσο ἡ ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας μπορεῖ νὰ παραμένει ἀνθρώπινη. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως ποὺ ἡ τεχνολογία ἀναπτύσσεται ἀνεξέλεγκτα καὶ δίχως ὅρια, τότε ἀπὸ τὴ μεριὰ τῆς ἠθικῆς ἀπαιτοῦνται αὐστηρότερα κριτήρια, ὥστε νὰ μὴν ἀπειλεῖται ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου.

Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ αὐτὸ προτείνεται ἀπὸ τὶς εἰδικὲς ἐπιτροπὲς ἡ τεχνολογία καὶ τὰ ἐρωτήματα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη νὰ ὑπαχθοῦν στὶς βασικὲς βιοηθικὲς ἀρχές. Αὐτὲς εἶναι ἡ αὐτονομία, ἡ ὠφέλεια καὶ ἡ δικαιοσύνη. Μὲ ἄλλα λόγια, μέσῳ τῆς αὐτονομίας ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ διατηρήσει ἀνέγγικτο τὸ δικαίωμά του νὰ λαμβάνει ἐλεύθερα καὶ πέρα ἀπὸ κάθε ἐπιβολὴ τὸ δικαίωμα νὰ συνεργάζεται ἢ ὅχι μὲ τὶς μηχανές. Ἡ ὠφέλεια ἀναφέρεται στὸ κατὰ πόσον ἡ τεχνολογία μέσῳ τῶν ἐξυπνῶν μηχανῶν βοηθεῖ καὶ ἐνεργεῖ ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπινου συμφέροντος καὶ ἡ δικαιοσύνη συνδέεται μὲ τὴν ἴση καὶ δίκαιη πρόσβαση ὅλων στὴ

Γι' αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ τεθοῦν, ὅπως καὶ γίνεται ἄλλωστε, ὁρισμένα δεοντολογικὰ κριτήρια βάσει τῶν ὁποίων νὰ λαμβάνει χώρα ὁ σχεδιασμὸς καὶ ἡ παραγωγὴ τῶν ρομπότ. Τέτοιες ἀρχὲς εἶναι λ.χ. ἡ συμπερίληψη, ἡ λογοδοσία, ἡ ἀνατρεψιμότητα καὶ ἡ ἀνιχνευσιμότητα. Ἡ πρώτη ἐπιτρέπει τὴν πρόσβαση τῶν ἐνδιαφερομένων σὲ ὅλες τὶς σχετικὲς πληροφορίες ποὺ ἀφοροῦν τὸ στήσιμο, τὴν κατασκευὴ καὶ τὴν χρῆση τῶν ρομπότ, ἡ δευτέρη ἀφορὰ τὴ γνώση τῶν ἐπιπτώσεων τῆς ρομποτικῆς γιὰ τὴν παρούσα καὶ τὶς μελλοντικὲς γενιές, ἡ τρίτη ἀρχὴ ἐμπεριέχει τὴ δυνατότητα ἐλέγχου συνεχοῦς καὶ ἐπιστρεψιμότητας σὲ κάποια ἀσφαλέστερη φάση παραγωγῆς τοῦ ρομπότ καὶ ἡ τελευταία ἀρχὴ ἐπιτρέπει εἴτε τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀκύρωση παραγωγῆς τῆς μηχανῆς εἴτε τὴν παρακαλούθησιν ὅλων τῶν παραπάνω βημάτων. Βλ. τὴν ἐξαιρετικὴ μελέτη τοῦ καθηγ. Πέτρου Παναγιωτόπουλου, «Χριστιανικὴ Θεολογία καὶ Σύγχρονη Τεχνολογία: Ἡ τιμὴ ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον νὰ διαβαίνει», *Θεολογία* 91, 3 (2020), σσ. 59-94. Ἐπίσης βλ. B. Siciliano & O. Khatib (ἐπιμ.), *Springer Handbook of Robotics*, Springer, Berlin – Heidelberg 2008, σ. 1499 κ.έ.

χρήση τῶν ρομπότ, νὰ μὴν ἀποτελεῖ δηλαδὴ προνόμιο μόνο γιὰ τοὺς οἰκονομικὰ ἰσχυροὺς¹¹.

Οἱ στιγμὲς εἶναι ἴσως ὀριακές, καθὼς ζοῦμε στὴν ἐποχὴ τοῦ θριάμβου τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς ψηφιακῆς ἐπανάστασης, ὅπου οἱ δύο πλευρές, ἥτοι οἱ ἐπιστῆμες καὶ οἱ θρησκείες, καλοῦνται νὰ διεξαγάγουν ἕναν εἰλικρινῆ διάλογο μὲ βάση τὰ δεδομένα καὶ τὴν πληροφόρηση τῆς σημερινῆς γνώσης. Ὁ ἄνθρωπος πάντοτε ἐπιδίωκε νὰ ἀποκρυπτογραφήσῃ τὸν κόσμο, νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν τρόπο καὶ τὴ μορφή λειτουργίας τοῦ σύμπαντος, τοῦ κοσμικοῦ δηλαδὴ ὅλου. Σαφέστατα καὶ πέραν κάθε ἐνδοιασμοῦ, οἱ φυσικοὶ ἐπιστήμονες πρέπει νὰ εἶναι ὑπερήφανοι γιὰ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς τεχνολογίας καὶ γιὰ τὴν ἀνάλυση τῶν στοιχείων τῆς ὕλης καὶ τῶν θεμελιωδῶν δυνάμεων τῆς φυσικῆς πραγματικότητας, καθὼς καὶ γιὰ ὅ,τι ἔχουν προσφέρει μέχρι τώρα στὴν ἐξέλιξη τοῦ παγκόσμιου πολιτισμοῦ.

Αὐτὴ ὅμως ἡ ἐπιτυχία δὲν πρέπει νὰ τοὺς ὀδηγεῖ σὲ μία ναρκισσιστικὴ συμπεριφορά, ἢ σὲ μία *a priori* καὶ συλλήβδην ἀπόρριψη τοῦ στοιχείου τῆς θρησκευτικότητας τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν πρέπει ἡ ἐπιστήμη –καὶ εἰδικώτερα ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία– νὰ καταστῇ ἐργαλεῖο πολεμικῆς ἐναντίον τῆς θρησκείας, διότι ἔτσι καταργεῖ τὴ θεμελιώδη βάση πάνω στὴν ὁποία στηρίχτηκε ὁ Διαφωτισμός, δηλαδὴ τὴν ἐλευθερία τῆς σκέψης¹². Ὁ ἄνθρωπος τῆς νεωτερικότητας, θέλοντας νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὶς νόρμες καὶ τοὺς κανόνες τῆς θεσμικῆς, μεσαιωνικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπὸ τὸ μοντέλο τοῦ ἀνθρωπομορφικοῦ θεοῦ, ἀπέρριψε πλήρως κάθε ἀναφορὰ στὸν «παραδοσιακό» Θεό, ἐνῶ παράλληλα ἀπολυτοποίησε τὴ γνώση, τὴ μελέτη, τὴν ἐπιστημονικὴ παρατήρηση ὡς στοιχεῖα τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας, ἀντικαθιστώντας τὸν Θεὸ μὲ τὸν ἄνθρωπο. Τὸ διάσημο γνωμικὸ τοῦ Descartes περὶ τοῦ σκεπτομένου ἀνθρώπου ἦταν ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς μετάβασης στὴν ἐποχὴ τῆς νεωτερικότητας, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία καὶ χρῆση τῆς φύσεως πρὸς ὄφελος τοῦ ἀνθρώπου. Στὴ διαδικασία αὐτὴ ὁ ἄνθρωπος ἀπο-ιεροποίησε τὴ φύση καὶ ἱεροποίησε

11. Π. Παναγιωτόπουλος, «Χριστιανικὴ Θεολογία καὶ Σύγχρονη Τεχνολογία: Ἡ τιμὴ ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον νὰ διαβαίνει», ὅ.π., σ. 71.

12. A. McGrath & Johanna Collicut McGrath, *Τὸ Λυκόφως τοῦ ἀθεϊσμοῦ*, μετάφρ. Β. Ἀδραχτᾶς, Παρασκευὴ Τριανταφυλλοπούλου, ἐκδ. Οὐρανός, Ἀθήνα 2010, σσ. 306-315. Βλ. ἐπίσης A. McGrath, *L'illusione di Dawkins. Il fondamentalismo ateo e la negazione del divino*, Alfa & Omega, Caltanissetta 2007.

τότε τῇ μηχανικῇ καὶ τώρα τὴν τεχνολογία. Αὐτοῦ τοῦ εἵδους ἡ πίστη ὀνομάζεται ἐπιστημονισμός, μὲ κύριο ἐκφραστὴ τὸν Richard Dawkins¹³.

Ὅμως ἓνα καίριο ἀρχικὸ ἐρώτημα εἶναι τὸ ἐξῆς: Τί εἶναι πραγματικὸ καὶ τί εἶναι πραγματικότητα; Εἶναι δυνατόν οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ ἡ τεχνολογία νὰ διαθέτουν τὸ ἀποκλειστικὸ προνόμιο τῆς παντοκρατορίας τοῦ ἀνθρώπινου λόγου; Μὲ ἄλλα λόγια, μποροῦν μόνες τους οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες νὰ συλλάβουν καὶ νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν ὅλη πραγματικότητα, δίχως τὴν παραμικρὴ συμβολὴ τῆς φιλοσοφίας, τῆς γλωσσολογίας, τῆς θεολογίας, τῆς ἀνθρωπολογίας καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν; Μήπως ὡς παγκόσμια ἀνθρωπότητα βρισκόμαστε ἐνώπιον μιᾶς ἀλλαγῆς τοῦ ὑπάρχοντος κοσμοειδώλου, ἀναζητώντας τὸν «μετα-ἀνθρώπο» μέσα σὲ ἓνα «μετα-σύμπαν»; Στὴ διαδικασία αὐτὴ τὸ βιβλικὸ κοσμοεἶδωλο συμπεριλαμβάνεται ἢ ἀποκλείεται; Ποιὸς καὶ γιατί ταῦτισε ἀπόλυτα τὴν ἐπιστῆμη καὶ τὴν τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη μὲ μία ὕλιστικὴ ἰδεολογία, ἀπο-πνευματοποιημένη καὶ ἀντι-εκκλησιαστικὴ, ὀχυρωμένη πίσω ἀπὸ τὰ δικά της «ἐπιστημονικὰ δόγματα»;

Ἴσως γι' αὐτὴν τὴ συμπεριφορὰ εὐθύνεται τὸ γεγονὸς ὅτι ἱστορικὰ τὸ θρησκευτικὸ σκέπτεσθαι χαρακτηριζόταν ἀπὸ μία ἀρχικὴ δυσπιστία ἐναντι τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου. Ἔτσι ὁ Διαφωτισμὸς καὶ ἡ βιο-μηχανικὴ ἐπανάσταση ἀργότερα ὑποδέχθηκαν μὲ αἰσιοδοξία τὴν κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου τῆς μηχανικῆς ἐναντι τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως καὶ προώθησαν τὴν ἀνεκτικότητα καὶ τὴν εὐκαμψία ἐναντι τῶν ἡθικῶν ἀρχῶν ποὺ κυριαρχοῦσαν μέχρι τότε.

Μέσα στὸ πλαίσιο αὐτό, ὁ Stephen Hawking ἐπιχείρησε νὰ θεμελιώσῃ τὴ Μεγάλῃ Ἑνοποιημένη Θεωρία (*Grand Unified Theory*)¹⁴, μέσῳ τῆς ὁποίας θὰ μπορούσε νὰ ἀποδείξει διὰ τῆς Φυσικῆς δύο πράγματα: πρῶτον, τί εἶναι αὐτὸ ποὺ συγκρατεῖ τὸν κόσμον ἐσωτερικὰ καὶ δεύτερον ὅτι ἡ παρουσία ἐνὸς Δημιουργοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἀπαραίτητη, διότι τὸ ἴδιο τὸ σύμπαν εἶναι ἱκανὸ νὰ ἐξηγήσῃ τὸν ἑαυτό του. Γίνεται λοιπὸν κατανοητὸ ὅτι μέσα στὸ μοντέλο αὐτὸ τῆς παρατήρησης καὶ τοῦ πειραματισμοῦ δὲν

13. R. Dawkins, *L'illusione di Dio. Le ragioni per non credere*, transl. Laura Serra, Mondadori, Milano 2007, σ. 62.

14. St. Hawking, *A Brief History of Time: From the Bing Bang to Black Holes*, Bantam Books, Toronto 1988, σσ. 175, 218.

υπάρχει χώρος ὑπαρξης για τὸ μετα-εμπειρικὸ στοιχείο, για τὴ θρησκεία καὶ για τὸν Θεό¹⁵.

Ἐπίσης, ὡς μὴ λησμονοῦμε ὅτι τὰ πορίσματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν βασίζονται στὴν ἀρχὴ τῆς ἀβεβαιότητος καὶ στὴ στατιστικὴ πιθανότητα. Κάθε ἐπιστημονικὴ πρόταση εἶναι προσωρινή, διότι μπορεῖ νὰ ἐπαληθευθεῖ, ἀλλὰ μπορεῖ καὶ ὄχι. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει, οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ ἡ τεχνολογία βασίζονται στὴν αὐτονομία τῶν πραγμάτων καὶ στὴν ἀπεξάρτηση ἀπὸ τὴ μυθοπλασία καὶ τὴν κοσμογονία τοῦ παρελθόντος¹⁶.

Ἐπομένως, μὲ ποιό δικαίωμα τὰ πορίσματα τοῦ λογικοῦ νοήματος κρίνονται ἀνώτερα ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ γνώση τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς πίστεως; Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀπομονώσουμε ἓνα μέρος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ μὲ βάση αὐτὸ νὰ ἐπιχειροῦμε νὰ ἐξηγήσουμε τὸ ὅλον; Πῶς μπορεῖ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τεχνολογία νὰ ἐρμηνεύσουν τὴ φιλία, τὴν ἀγάπη, τὴν ἐμπιστοσύνη, τὴ δικαιοσύνη; Γιατί ἡ ἀντικειμενικότητα τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν ταυτίζεται ἀπόλυτα μὲ τὴν ἀλήθεια, ἀποκλείοντας τὸ θυμικὸ, τὴ θέληση, τὸ συναίσθημα, τὴ φαντασία, τὴν πίστη τοῦ ἀνθρώπου¹⁷;

3. Τεχνολογικὴ ἐξέλιξη καὶ σύγχρονος ἄνθρωπος:

ὁ ὑποκειμενισμὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ τὸ στοιχείο τῆς πίστεως

Εἶναι γεγονὸς ὅτι μέσα στὸν 20ὸ αἰῶνα οἱ νέες τεχνολογίες ἀναπτύχθηκαν μὲ ἐντατικὸ ρυθμὸ, ὀδηγώντας στὴ θεμελίωση καὶ χρῆση τῶν ἑξυπνῶν μηχανῶν. Ἀντίστοιχα καὶ ἡ διεθνὴς κοινότητα ἔχει ἀναπτύξει ποικίλους θεσμοὺς καὶ ἐπιτροπὲς δεοντολογίας καὶ ἠθικῆς, ποὺ ἐλέγχουν

15. H. Küng, *Ἡ Ἀρχὴ τῶν Πάντων – Φυσικὲς Ἐπιστῆμες καὶ Θρησκεία*, μετάφρ. Εὐ. Θεοδώρου, ἐκδ. Οὐρανός, Ἀθήνα 2009, σσ. 57-62.

16. Ζ. Μπατάιγ, *Θεωρία τῆς Θρησκείας*, μετάφρ. Χ. Γεμελιάρης, ἐκδ. Ὑψίλον, Ἀθήνα 2002, σσ. 94-95.

17. Ὡς πίστη στὸν Θεὸ ὁ ἅγιος Ἰσαὰκ ὁ Σύρος ἀναφέρει τὸ ἑξῆς: «Ἡ πίστη εἶναι δῶρο τῆς θείας Χάριτος, καὶ γεννᾶται στὸν νοῦ. Εἶναι μία ἐσωτερικὴ κίνηση, ἡ ὁποία μᾶς γεμίζει μὲ βεβαιότητα για τὶς πραγματικότητες ἐκεῖνες ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὶς βεβαιώσῃ τὸ χαρτὶ καὶ τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ τὶς γνωρίσῃ ὁ πιστὸς νοῦς». Βλ. σχ. Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου, *Ἀσκητικά*, τ. 2ος: *Λόγοι Α'- Γ'*, μετάφρ. Ν. Καββαδᾶς, ἐκδ. Θεσβίτης, Θήρα 2006, σ. 79.

συνεχῶς τὶς συνέπειες τῆς παρουσίας τῶν μηχανῶν στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ. Ἡ αὐτοματοποίηση στὴ βιομηχανία, ἡ βελτίωση τῆς ποιότητας τῶν προϊόντων, ἡ ἀποδέσμευση τῶν ἐργαζομένων ἀπὸ βαρειὲς καὶ ἀνθυγιεινὲς δουλειές, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς τηλε-χειρουργικῆς, ἡ αὐξηση τῆς ἀγροτικῆς παραγωγικότητας, ἡ συμβολὴ στὸν τομέα τῆς ἐκπαίδευσης κ.λπ. εἶναι μερικὰ μόνο μέρη στὰ ὁποῖα οἱ μηχανές ἔχουν συμβάλει θετικὰ καὶ αἰσθητά. Πίσω ὅμως ἀπὸ κάθε συμβολὴ ὑπάρχει καὶ ἓνας ἀντίστοιχος προβληματισμός, μήπως καὶ ὀδηγηθοῦμε ὡς κοινωνία ἀνθρώπων σὲ μία κοινωνία ὑβριδίων μὲ ἀποτέλεσμα τὴν κοινωνικὴ ἀναταραχὴ καὶ τὴν ἀποσταθεροποίηση.

Ἐνας ἔντονος προβληματισμός, ποὺ διχάζει τὴ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ κοινότητα, εἶναι τὸ φάσμα τῆς αὐτονομίας τῶν ἔξυπνων μηχανῶν, ἡ «ἐκπαίδευσή» τους νὰ μιμοῦνται κοινωνικὲς καὶ συναισθηματικὲς καταστάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου περιβάλλοντος, ἡ ἐξέλιξή τους στὴ στρατιωτικὴ βιομηχανία, καθὼς καὶ ἡ συμβολὴ τους στὰ πεδία τῶν μαχῶν (π.χ. ἡ χρῆση τῶν drones καὶ ἡ λήψη ἀποφάσεων ἀπὸ τὶς μηχανές γιὰ λογαριασμό τοῦ ἀνθρώπου ὅταν τοὺς ζητηθεῖ, ἔχουν ἀλλάξει τόσο τὸν τρόπο διεξαγωγῆς τῶν μαχῶν, ὅσο καὶ τὴ δεοντολογία καὶ τὸ δίκαιο τοῦ πολέμου). Μὲ ἄλλα λόγια δηλαδὴ προβληματίζει ὁ «ἀνθρωπομορφισμός» ποὺ μποροῦν νὰ λάβουν οἱ μηχανές. Γι' αὐτὸ εἶναι ἐπιβεβλημένο νὰ ἐξετασθεῖ ἡ ἔκταση ἐπιρροῆς καὶ χρῆσης τῶν ἔξυπνων μηχανῶν στὴν κοινωνία, ὥστε ἀξίες ὅπως εἶναι ἡ ἰσότητά, ἡ ἀκεραιότητά τοῦ προσώπου καὶ ἡ δικαιοσύνη νὰ μὴν ἐπηρεασθοῦν. Ἐπιπλέον, πρέπει νὰ ἐλεγχθεῖ καὶ ἡ πολιτικὴ διάσταση τοῦ ζητήματος, διότι στὸ ὄνομα τῆς ἀσφάλειας τῶν πολιτῶν καὶ τῆς καταπολέμησης τῆς τρομοκρατίας εἶναι πιθανὸν ἡ χρῆση τῶν ἔξυπνων μηχανῶν νὰ μὴ σέβεται καὶ νὰ παραβιάζει τὸ σχετικὸ νομοθετικὸ πλαίσιο ποὺ ὀρίζει καὶ διασφαλίζει τὸν δημόσιο βίον¹⁸.

Μετὰ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ τεχνολογία δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἠθικὰ οὐδέτερη. Ἡ ἀξία της προσδιορίζεται ἀνάλογα μὲ τὴν προσφορά της στὴ ζωὴ τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑπερβολικὰ ἐθισμένος στὴν ταχύτητα, στὴν αὐτοματοποιημένη ζωὴ καὶ στὸ γρήγορο ἀποτέλεσμα ποὺ ζητάει καθημερινά. Ἀπέναντι λοιπὸν στὴ

18. Βλ. σχετικὰ R. van Est et al., *Human Rights in the robot age: Challenges arising from the use of robotics, artificial intelligence, and virtual and augmented reality*, Rathenau Institut, Hague 2017.

μορφή της ζωής αυτής ο ρόλος της θρησκείας τίθεται υπό εξέταση και κρίση. Η ήθικη της Τεχνητής Νοημοσύνης, ή Ρομποθικής, ή ήθικη της Ανθρώπινης Ενίσχυσης και ο μετα-ανθρωπισμός είναι συναφείς πτυχές του ίδιου θέματος, της επιρροής δηλαδή της τεχνολογικής εξέλιξης στον σύγχρονο άνθρωπο, που σε συνάρτηση με τους νέους βιοηθικούς προβληματισμούς που ήδη έχουν αναπτυχθεί, εντάσσονται μεταξύ των υπολοίπων θεμάτων της ευρύτερης βιοηθικής¹⁹.

Η επιστήμη διεκδικεί έναν άνθρωπο αυτόνομο, ανεξάρτητο και γι' αυτό προφανώς απορρίπτει τη θεσμική, ιδρυματική, εκκλησιαστική ως θρησκευτική, συλλογική έκφραση, διότι στηρίζεται στη μέθοδο της υπακοής και σε ένα αυστηρό σύστημα δομημένης ιεραρχίας. Όσο λοιπόν οι θρησκείες θα επιδιώκουν να έτεροκαθορίζουν τη ζωή του ανθρώπου με την επιβολή «ἀδιαμφισβήτητων» κανόνων, τόσο οι επιστήμες θα επιμένουν στον απεγκλωβισμό του ανθρώπου από τέτοιου είδους καταστάσεις μέσω της χρήσης της λογικής. Δηλαδή, ο άνθρωπος της νεωτερικότητας και των επιστημών είναι ο ώριμος πολίτης, που μπορεί να μεταχειρίζεται ο ίδιος τον νοῦ του, χωρίς να καθοδηγείται από ετέρους²⁰.

4. Είναι η τεχνολογική πρόοδος πάντοτε ανθρώπινη;

Ής περάσουμε στο δεύτερο ερώτημα: Είναι η επιστημονική πρόοδος πάντοτε ανθρώπινη πρόοδος²¹; Είναι η ανθρωπότητα έτοιμη ν' αποδεχθεί την πρόοδο με οποιοδήποτε αντίτιμο; Συγκεκριμένα στο σύγχρονο γίγνεσθαι η κοινωνική πρόοδος έχει ταυτισθεί με την οικονομική ανάπτυξη²² και, ενώ ο άνθρωπος εκπαιδεύεται από μικρή ηλικία πώς θα γίνει

19. Βλ. για το θέμα αυτό Άπ. Νικολαΐδης, *Από τη Γένεση στη γενετική. Έγχειρίδιο Βιοηθικής*, έκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2006· Άρχιμ. Νικόλαος Χατζηνικολάου (νυν Μητρ. Μεσογαίας και Λαυρεωτικής), *Ελεύθεροι από το Γονιδίωμα. Προσεγγίσεις Όρθόδοξης Βιοηθικής*, Κέντρο Βιοϊατρικής, Ήθικής και Δεοντολογίας, Αθήνα 2002· Μ. Βάντσος, *Το επιστημονικά έφικτό και το ήθικά όρθό. Προσεγγίσεις Όρθόδοξης Βιοηθικής*, έκδ. Ostrakon Publishing, Θεσσαλονίκη 2016.

20. J. H. Brooke, *Επιστήμη και Θρησκεία*, μετάφρ. Βασιλική Βασάκη, Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, Ήράκλειο 2008, σσ. 188-234.

21. H. Küng, *Η Άρχη των Πάντων*, ό.π., σ. 92.

22. C. Castoriadis, *Domaine de l'homme, Les carrefours de labyrinthe*, Seuil, Paris 1986, σσ. 138-143.

ϊκανός χειριστής τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν μέσων, παράλληλα ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴν τέχνη τῆς ἀγάπης, τῆς προσευχῆς, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς φιλίας. Σχεδὸν ὅλες οἱ ἐπιστημονικὲς ἐξελίξεις στὴν πληροφορικὴ, στὴ γενετικὴ, στὴν οἰκονομία, στὴν τεχνολογία, στὴν ἱατρικὴ πέρα ἀπὸ τὰ θετικὰ παρουσιάζουν ἀνεπιθύμητα καὶ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα. Ἡ ἀξίωση τῆς νεωτερικότητος ὅτι ὁ ἐπιστημονικὸς ἄνθρωπος μέσῳ τῆς τεχνολογίας θὰ λύσει ὅλα τὰ προβλήματα, δίδοντας ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα τῆς δημιουργίας, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, ἀποδείχτηκε ἂν ὄχι λανθασμένη πολὺ αἰσιόδοξη. Ἡ ἐξάπλωση τῆς φτώχειας, τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ, τῶν μεταδοτικῶν ἀσθενειῶν, ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας τῶν ὀπλικῶν συστημάτων, ἡ ὁλοένα καὶ μεγαλύτερη ἐπιδείνωση τῆς οἰκολογικῆς κρίσεως, καθὼς καὶ ἡ ἔξαρση τοῦ πυρηνικοῦ καὶ διαστημικοῦ ἀνταγωνισμοῦ εἶναι ὀρισμένα μόνον παραδείγματα ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ μοντέλο τοῦ ἀνθρώπου τῆς νεωτερικότητος ἔχει ἐν μέρει ἀποτύχει.

Ὡστόσο, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ πίστη δὲν ἔχουν πάψει νὰ ἀκροζυγιάζον διότι καὶ τὴ ζωὴ, νὰ θέτουν μεγάλα καὶ τίμια προβλήματα, νὰ ψάχνουν τὸ γνήσιο καὶ τὸ αὐθεντικὸ στὶς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς καὶ τῆς δημιουργίας. Ἄρα ἡ ἐπόμενη θέση μας εἶναι ὅτι τόσο ἡ τεχνολογία, ὅσο καὶ ἡ θεολογία ἔχουν ἀνάγκη αὐτοκριτικῆς. Καὶ οἱ δύο πλευρὲς ὀφείλουν νὰ τηρήσουν μία στάση μετριοφροσύνης, ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων καὶ διαλόγου, ἀπορρίπτοντας τὸν δογματισμὸ τῆς αὐθεντίας. Τὸ θεμέλιο καὶ τὸ νόημα τῆς πραγματικότητος δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἢ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο, ἀλλὰ τὸ συναμφότερον. Ὀφείλουμε νὰ διερευνήσουμε τὴ συμπληρωματικότητα μεταξὺ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς θεολογίας. Ἐπομένως, ἐπιλέγουμε ἀντὶ γιὰ τὸ μοντέλο τῆς σύγκρουσης, τῆς συγχώνευσης καὶ τῆς ἀπόρριψης ἐκεῖνο τῆς συμπλήρωσης καὶ τοῦ ἀμοιβαίου ἐμπλουτισμοῦ τῆς πραγματικότητος γιὰ τὸ καλὸ τῆς ἀνθρωπότητος²³.

Ζοῦμε σὲ ἓναν πολὺ μικρὸ πλανήτη στὴν ἄκρη ἑνὸς ἀπὸ τὰ 100 δισεκατομμύρια γαλαξίες ποὺ ὑπάρχουν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ καθένας ἔχει πάνω ἀπὸ 10 δισεκατομμύρια ἄστρα. Στρεφόμεστε γύρω ἀπὸ τὸν ἄξονά μας μὲ πάνω ἀπὸ χίλια χιλιόμετρα τὴν ὥρα, ἐνῶ ἡ γῆ στρέφεται μὲ πάνω ἀπὸ 100.000 χιλιόμετρα τὴν ὥρα γύρω ἀπὸ τὸν ἥλιο. Παράλληλα ὅλο τὸ

23. H. Küng, *Ἡ Ἀρχὴ τῶν Πάντων*, ὁ.π., σ. 100.

ήλιακό μας σύστημα κινείται με 800.000 χιλιόμετρα την ώρα γύρω από το κέντρο του γαλαξία μας. Γίνεται κατανοητό ότι ο άνθρωπος αδυνατεί να συλλάβει το όλον, το σύνολο δηλαδή της πραγματικότητας που μόλις περιγράψαμε, εξ αιτίας του πεπερασμένου ορίζοντα που έχουμε. Ακόμη και με το πιο ισχυρό τηλεσκόπιο που βρίσκεται στην Αριζόνα, με διάμετρο κατόπτρων 8,4 μέτρα ο κάθε φακός, μπορεί κάποιος να δει το φως ενός κεριού σε απόσταση 2,5 εκατομμυρίων χιλιομέτρων μακριά, ωστόσο ακόμη απέχουμε πάρα πολύ από την παρατήρηση των όριων του ορίζοντα του σύμπαντος²⁴.

Με πιο απλές σκέψεις, ο ένθουσιασμός που επικράτησε με το πέρασμα από τη λεγόμενη νεωτερικότητα στη μετα-νεωτερικότητα, όπου ο άνθρωπος κηρύττοντας τον θάνατο του Θεού πίστεψε στην παντοδυναμία της ανθρωπίνης διάνοιας και στους νευρώνες του έγκεφάλου, ότι η επιστήμη θα αντικαταστήσει τη θρησκεία και έτσι θα εξάλειφθούν οι αιτίες των πολέμων, οι θρησκευτικοί ανταγωνισμοί περί κυριαρχίας και θα κυριαρχήσει εν τέλει η ειρήνη παράλληλα με την οικονομική ευημερία των λαών, δεν πραγματοποιήθηκε. Αντιθέτως έγινε κατανοητό ότι όσο ο άνθρωπος μελετούσε πιο βαθιά μέσα στον κοσμικό χρόνο και χώρο, διεισδύοντας βαθύτερα στην ύλη, τόσο απομακρυνόταν από τον έαυτό του, από το είναι του. Όσο ο άνθρωπος γίνεται πιο ισχυρός με όρους οικονομίας, πολιτικής, στρατιωτικής και επιστημονικής έννοιας, τόσο περισσότερο κτητικός γίνεται. Δεν απελευθερώνει το πνεύμα του, αλλά το περιβάλλει με περισσότερες έγνοιες, επιθυμίες και χωρίς όρια έγκεντρικότητα.

Παρά το γεγονός της συμμετρίας μεταξύ των μαθηματικών και των νόμων της φύσεως, η επιστήμη αδυνατεί να εξηγήσει την αρχική αιτία που ζωοποιεί το σύμπαν, αποδίδοντάς το στην τυχαιότητα και στη συγκυρία. Διακρίνουμε λοιπόν έναν αινιγματικό μακρόκοσμο και έναν αινιγματικό μικρόκοσμο. Ο άνθρωπος λόγω της πεπερασμένης λογικής του δεν μπορεί να έχει γνώση πέραν της χωροχρονικής εμπειρίας που του παρέχει ο κόσμος, ο οποίος αποτελεί δημιούργημα, έχει δηλαδή μία στιγμή έναρξης [ή στιγμιαίας έκρηξης (big bang) για κάποιους άλλους], δεν είναι αυτόδημιούργητος, αν και όρισμένοι φυσικοί επιστήμονες

24. H. Küng, *Η Αρχή των Πάντων*, ό.π., σ. 159.

πρεσβεύουν την αυτο-παραγωγή του σύμπαντος (Richard Gott και Li Xin Li). Άλλοι πάλι πρεσβεύουν ότι όλα προέρχονται από ένα τίποτα και ότι ο άνθρωπος είναι ένα κρᾶμα συμπτώσεων και συνδυασμών εκατομμυρίων πρωτονίων και νετρονίων.

Πώς όμως είναι δυνατόν ο άνθρωπος με τη χρήση φυσικών υλικών πραγμάτων να ἐρμηνεύσει πράγματα μεταφυσικά; Όρισμένοι κύκλοι μαθηματικών (ὅπως παλαιότερα αὐτὸς τῆς Βιέννης) θεωροῦν ὅτι ὅλες οἱ μεταφυσικὲς ἐμπειρίες εἶναι παράλογες διότι δὲν μποροῦν νὰ ἐλεγχοῦν, ἐνῶ οἱ μαθηματικὲς καὶ πειραματικὲς προτάσεις ἰσχύουν μόνον ἂν δοκιμαστοῦν καὶ ἀποδειχθοῦν πραγματικέ²⁵. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὑπάρχουν φωνές, ὅπως αὐτὴ τοῦ Emil du Bois Reymond, ὁ ὁποῖος εἶχε δηλώσει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποτὲ δὲν θὰ μπορέσει νὰ λύσει τελεσίδικα ἐρωτήματα, ὅπως αὐτὰ ποὺ σχετίζονται μετὰ τὴν πηγὴ τῆς κίνησης, τὴν οὐσία τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐνέργειας, τὴν προέλευση τῆς σκέψης καὶ τῆς γλώσσας, τὴν ἐλευθερίαν τῆς βούλησης καὶ τὴ γένεση τῆς ζωῆς. Μάλιστα ὁ Nils Stensen, γόνος οἰκογένειας Ὁλλανδῶν παστόρων καὶ ἀπὸ τοῦς πρωτοπόρους στὴν ἐπιστῆμη τῆς ἀνατομίας, δήλωνε στὰ 1670: «Οἱ ἀνθρώπινες ἀποδείξεις δὲν χρησιμεύουν σὲ τίποτα, ἂν ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ δὲν ἔρθει ἀπὸ ψηλὰ σὲ μᾶς»²⁶.

Τὸ ἐρώτημα λοιπὸν εἶναι τὸ ἐξῆς: Ποιὰ εἶναι ἡ θέση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴ φύση, μέσα στὸ ἀτελεύτητο, μέσα στὸ τίποτε καὶ στὸ ὅλον; Μπορεῖ ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος νὰ δώσει ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα αὐτά;

Ἡ αἰτία τῶν πάντων, κατὰ τὴ θεολογία, ὑπάρχει ἐκτὸς αὐτοῦ τοῦ σχεδίου. Ὁ Θεὸς ἐμμένει στὸν ὑλικὸ κόσμον ἀγαπητικά, χωρὶς ὥστόσο νὰ περιορίζεται, νὰ συγχέεται ἢ νὰ ἀναμειγνύεται μαζί του. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μία ἰδέα οὔτε ὁ Χριστιανισμὸς μία ἰδεολογία, ἀλλὰ εἶναι τὸ Ὄν, τὸ ὄντως Ὄν· εἶναι τὸ Ὑπάρχον Ὄν, μετὰ τὸ Ὅποιο ὁ ἄνθρωπος σχετίζεται μέσα σὲ ἓνα καθεστὼς ἐλευθερίας καὶ ἀγάπης²⁷. Ὁ Θεὸς ἐπίσης δὲν

25. H. Küng, *Ἡ Ἀρχὴ τῶν Πάντων*, ὁ.π., σ. 72.

26. R. Chiaberge, *Τὸ Σωματίδιο τοῦ Θεοῦ – Ἀπὸ τὸ Big Bang μέχρι τὴ Θρησκεία, τὴν Ἐπιστῆμη καὶ τὴ Θεωρίαν τῶν Χορδῶν*, μετάφρ. Γ. Τσίτσοςβιτς, ἐκδ. Περίπλους, Ἀθήνα 2009, σ. 27.

27. Π. Εὐδοκίμωφ, *Ἡ Ὁρθοδοξία*, μετάφρ. Ἀγ. Τ. Μουρτζόπουλος, ἐκδ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 99.

είναι απλώς μία ανώτερη δύναμη, διότι συνήθως με τή φράση αυτή θέτουμε μία κοσμοκεντρική ή κοινωνιοκεντρική –για να μην ποῦμε φυσιοκρατική– αντίληψη περὶ τοῦ θείου. Ἀντιθέτως, ὁ Θεὸς εἶναι μία πνευματική πραγματικότητα, πὺ γίνεται γνωστή μόνο διὰ τῆς ἄμεσης ἐμπειρίας τῆς ἐλεύθερης συνείδησης τοῦ ἀνθρώπου²⁸.

Τὸ ἐρώτημα λοιπὸν πὺ τίθεται μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς θεολογίας εἶναι ἡ παρεμβατικότητα ἢ μὴ ἐνὸς Θεοῦ Δημιουργοῦ στὸν τρόπο λειτουργίας τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος. Τὴν ἀρχὴ αὐτὴ μία μεγάλη μερίδα φυσικῶν ἐπιστημόνων δὲν μπορεῖ νὰ τὴν δεχθεῖ ἀξιοκρατικά, διότι ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς Θεοῦ παντοδύναμου, προσωπικοῦ, με ἀνθρωπομορφικὰ στοιχεῖα. Καὶ κατὰ τὴν ἄποψή μας, στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔρχεται ἡ στιγμή τῆς αὐτοκριτικῆς γιὰ τὴν ἐπιστήμη τῆς θεολογίας καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴν Ἐκκλησία, πρᾶγμα πὺ σχετίζεται με τὸν τρόπο ἐρμηνείας καὶ χρήσης τοῦ βιβλικοῦ κειμένου στὴν πραγματικότητα. Ἴσως βοήθοῦσε καὶ τὶς δύο πλευρὲς ἂν θεωροῦσαν τὸν Θεὸ ὅχι ὡς δημιουργὸ τοῦ σύμπαντος, πὺ τοποθετεῖται σὲ μία συγκεκριμένη χρονικὴ στιγμή στὸ παρελθόν, ἀλλὰ ὡς ἀενάως ἐνδιάθετο μέσα στὸν κόσμος, ὡς πηγὴ καὶ ἀρχὴ τῆς δημιουργικῆς ἐνέργειας, καὶ ὡς ἀενάως ἐνδιάθετο στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, ὡς νόμος καὶ πνεῦμα.

Ἡ νεωτερικότητα μίλησε ἔντονα γιὰ τὴ δύναμη τῆς ἀλήθειας ἄνευ τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ἡ μετα-νεωτερικότητα μίλησε γιὰ τὸν Θεὸ ἄνευ τῆς ἀλήθειας. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἰδεολογικὴ στροφή πὺ ἔκαναν καὶ τὰ δύο ρεύματα ἦταν κοσμοϊστορική, γιατί «σχετικοποίησαν» τὸν ρόλο τοῦ Θεοῦ στὴν ἱστορία. Πῶς τὸ πέτυχαν αὐτό; Ἀναδεικνύοντας ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὸν ὑπέρτερο ρόλο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογικῆς ἐξέλιξης ὡς προῖον τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας καὶ ἀναπτύσσοντας ἀπὸ τὴν ἄλλη μιὰ «ἀθεϊστικὴ πίστη» ἐπικεντρωμένη στὴν ἀνθρώπινη λογικὴ ἱκανότητα.

Παράλληλα, ἡ σύγχρονη κοινωνικὴ τάση στὸ ὄνομα τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας ἐπιτρέπει στὸν ἄνθρωπο νὰ διαθέτει τὸ σῶμα του, ὅπως ὁ ἴδιος ἐπιθυμεῖ, μακριὰ καὶ πέρα ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὶς ἀξίες πὺ τὸ οἰκογενειακό, πολιτιστικό, κοινωνικὸ ἢ ἐθνικὸ περιβάλλον ἐνδεχομένως θέτουν. Ἔτσι ἡ ἀτομικότητα ἀπέκτησε προβάδισμα ἐναντὶ τῆς συλλογικῆς ζωῆς καὶ τῆς γενικῆς συνείδησης. Ἡ τεχνολογικὴ ἐξέλιξη,

28. Ν. Μπερδιάγιεφ, *Θεῖον καὶ Ἀνθρώπινον – Ἡ ὑπαρξιακὴ διαλεκτικὴ τῶν σχέσις*, μετάφρ. Π. Ἀντωνιάδου, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη ²2000, σ. 21.

ή ψηφιακή πραγματικότητα, ή τεχνητή νοημοσύνη και ή βιοτεχνολογία επιδιώκουν την αναπαραγωγή ενός ανθρώπου που θα είναι υγιής, άπολυτα προβλέψιμος, διαχειρίσιμος και θα τείνει προς την λειτουργική «τελειότητα».

Παρατηρείται λοιπόν μία απορρόφηση της ανθρωπίνης φύσεως, κατά την ευτυχιανή έννοια, από τη «φύση της τεχνολογίας», ή οποία αντικατέστησε τη θεία φύση. Πόσο τραγικά, αλλά και πόσο αληθινά ακούγονται τα λόγια του Berdiaeff, όταν λέγει ότι ο άπανθρωπισμός του ανθρώπου ακολουθεί δύο κατευθύνσεις: ή μία πηγαινει προς τη φυσιοκρατική αντίληψη και ή άλλη προς την τεχνοκρατική. Και στις δύο περιπτώσεις ο άνθρωπος διαλύεται είτε ως δημιουργήμα της φύσεως είτε ως δημιουργήμα της μηχανής. Η έννοια του ανθρωπίνου προσώπου χάνεται, διότι εξεφανίζεται ή έσωτερική έννοια του προσώπου, το όποιο βαθμιαία αντικαθίσταται από τη μηχανή²⁹.

Έτσι προβάλλεται μία νέα, ψηφιακή, προσωπικότητα με ισχυρό και άπαραβίαστο password και μία ψηφιακή κοινωνικότητα που εξαντλείται στις φωτογραφίες και τα βίντεο στα μέσα κοινωνικής ενημέρωσης. Η τεχνολογική εξέλιξη βασίζεται στην επικοινωνία, στερείται όμως της κοινωνίας³⁰. Με άλλα λόγια, ή τεχνολογική πρόοδος έχει αλλάξει συλλήβδην την ουσία του ανθρώπου και από κοινωνικό όν τον έχει καταστήσει να είναι μοναχικό όν. Ο σύγχρονος άνθρωπος έχει καταστήσει να είναι απολύτως εξαρτημένος από τη χρήση της τεχνολογίας, μία εξάρτηση που τον έχει οδηγήσει σε μία κατάσταση υποτέλειας και πνευματικής παράλυσης. Η δυναμική έπιρροή της τεχνολογίας οδηγεί στην απώλεια της ανθρωπίνης ελευθερίας καθημερινά αλλά ανεπαίσθητα διότι, όταν και όπου άπουσιάζει ή κοινωνία και ή σχέση μεταξύ των ανθρώπων, στοιχείο δομικό της ελευθερίας, τότε ο άνθρωπος ζει ανεξάρτητα από τον πλησίον και το περιβάλλον. Έτσι, ή ελευθερία εκφράζεται ως συνάντηση προσώπων³¹. Αντίθετα, ή άτομική ανεξαρτησία ενεργοποιεί ως

29. N. Berdiaeff, *Το πεπρωμένο του ανθρώπου στο σύγχρονο κόσμο*, μετάφρ. Ευτυχία Γιούλτση, έκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 38-41.

30. Χρυσόστομος Σαββάτος, Μητροπολίτης Μεσσηνίας, *Ο άνθρωπος και ή ανάπτυξη της σύγχρονης τεχνολογίας. Μία πρόκληση για την Όρθόδοξη θεολογία*, Καλαμάτα 2019, σ. 32.

31. Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος, *Συνάντηση με το Μυστήριο – Μία Σύγχρονη Ανάγνωση της Όρθοδοξίας*, έκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2011, σ. 167.

ἀξιακὲς ἀρχὲς τὸ προσωπικὸ κέρδος καὶ τὸ ἴδιον ὄφελος. Μὲ ἄλλα λόγια ζοῦμε σ' ἓνα φιλελεύθερο καὶ εἰρηνικὸ περιβάλλον, τὸ ὁποῖο ὁμῶς χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀποξένωση καὶ τὴν ἀδιαφορία τοῦ ἑνὸς γιὰ τὸν ἄλλον³². Μοιραζόμαστε μία ἀκοινωνήτη ζωή, ἀνταλλάσσοντας ἐχθρικά βλέμματα, μόνον ὅταν ἀπειλεῖται τὸ προσωπικὸ μας συμφέρον.

5. Ἡ ἀνθρωπότητα τοῦ ἴντερνετ, ἡ ἠθικὴ τῆς εὐθύνης καὶ ὁ σύγχρονος ρόλος τῆς Ἐκκλησίας

Μὲ τὸ ἀνεξέλεγκτο ἄνοιγμα τοῦ χωροχρόνου ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς τεχνολογίας καὶ γενικώτερα τῶν ἐπιστημῶν, ὁ ἄνθρωπος βρέθηκε μέσα σὲ καθεστῶς ἀβεβαιότητας μὲ μία ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη ἔλλειψη προσανατολισμοῦ³³. Αὐτὸ τὸ κενὸ τοῦ προσανατολισμοῦ καλύπτει ἡ πίστη, ἡ ὁποία δὲν προσφέρει τίποτε στὴν ἐπιστημονικὴ πληροφόρηση, ἀλλὰ προσφέρει πολλὰ στὴν κατανόηση τῆς πραγματικότητας καὶ στὴν πρωτογενῇ ἀντιμετώπιση πολλῶν ἐσωτερικῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρώπου εἶναι. Ἡ ἐπιλογὴ βέβαια τῆς πίστεως ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καθαρὰ ἀπόρροια τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ βούλησης, ἐνῶ σὲ καμμία περίπτωσι δὲν εἶναι, ὅπως ὀρισμένοι ἰσχυρίζονται, «πνευματικὴ ἀσθένεια καὶ ἀδυναμία». Ἡ πίστις καὶ κατ' ἐπέκτασιν ἡ Ἐκκλησία, χαρίζει στὸν σύγχρονο ἄνθρωπο μία ἀσφάλεια μέσα σὲ ἓνα τεράστιο σύμπαν.

Ἡ τεχνολογία καὶ οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριὰ πρέπει νὰ ἐργάζονται ὅχι πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀπόδειξης τῆς ἀνυπαρξίας ἢ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῆς κατανόησης τῆς λειτουργίας τοῦ σύμπαντος, ἀφήνοντας χωρὶς τὸ βιβλικὸ ἀφήγημα. Ἡ θρησκεία μέσα ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῆς λατρείας ἐπιδιώκει νὰ ἐνώσει τὰ ἀντικειμενικὰ μὲ τὰ ὑποκειμενικά. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ διακρίνουμε τὸ στοιχεῖο τῆς μυθοπλασίας καὶ τῆς ἀνθρωπομορφικῆς ἀναπαράστασης τοῦ θεοῦ ἀπὸ τὸν ἄπειρο, ἀμέτρητο, ἀνεξερεύνητο Θεό, ποὺ ὡς ἀρχέτυπο φῶς φωτίζει, θερμαίνει, θεραπεύει, δημιουργεῖ τὴν κτίσι. Τὸ ὅλον κατὰ τὴ

32. Χρ. Ἀρβανίτης, *Θρησκεία, Ἰδεολογία, Πολιτισμὸς στὴ Σύγχρονη Ἐποχὴ*, ἐκδ. Ἐπίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 13.

33. N. Elias, *Time: An Essay*, Blackwell, Oxford & Cambridge 1993, σ. 69.

θεολογία μας προέρχεται από την πρώτη δημιουργική αίτία τῶν αἰτιῶν, δηλαδή τὸν Δημιουργὸ Θεό.

Ὁ Θεός, ἂν καὶ λέμε ὅτι εἶναι πρόσωπο, δὲν εἶναι ἓνα πρόσωπο μεταξὺ ἄλλων προσώπων, εἶναι κάτι ποὺ ὑπερβαίνει τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου, ὅπως ἐπίσης εἶναι κάτι ποὺ ὑπερβαίνει ἀκόμη καὶ τὴν ἔννοια τοῦ ἀπροσώπου. Μάλιστα ὁ Μάξιμος Ὁμολογητὴς μιλώντας περὶ τῆς ἀντιληπτικότητας τῆς θείας φύσεως ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ποὺ ἐπιδιώκει νὰ συλλάβει τὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ, τονίζει ὅτι ἀρμόζει περισσότερο τὸ μὴ εἶναι, παρὰ τὸ εἶναι³⁴. Εἶναι δηλαδή συγγενικώτερη πρὸς τὴ φύση τοῦ Θεοῦ ἢ ἀπεριγραπτότητα καὶ ἡ λεκτικὴ ἀδυναμία παρὰ ὁ ὀρισμὸς του, διότι ὁ Θεὸς ὑφίσταται ἐντὸς τῶν ἀντιθέσεων καὶ τῆς παραδοξότητας³⁵. Καὶ ὅπως ὁ Θεός, ἔτσι καὶ ὁ ἄνθρωπος ὡς δημιουργημὰ Του, εἶναι μία ζωντανὴ ἀντίθεση ποὺ κινεῖται μεταξὺ τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπείρου. Ὁ Θεὸς λοιπὸν συστέλλεται μπροστὰ στὴν ἀνθρώπινη σοφία καὶ διαστέλλεται ἐν τῇ μυστηριακῇ ζωῇ· ἢ ἄλλως κρύπτεται ἀποκαλυπτόμενος καὶ ἀποκαλύπτεται κρυπτόμενος. Περιβάλλει τὸν κόσμον καὶ περιβάλλεται ἀπὸ τὸν κόσμον, χωρὶς νὰ ταυτίζεται μὲ αὐτόν, διότι δὲν εἶναι οὔτε ὑπερ-γίνο, οὔτε ἐνδο-γίνο ὄν. Ἡ πρωτιὰ τοῦ Θεοῦ ἔναντι τοῦ κόσμου δὲν εἶναι χρονικὴ, ἀλλὰ ὄντολογικὴ. Ὅσο καὶ ἂν ἔχουμε δεῖ μέρος τῆς ἀπείρου φύσεώς Του, μετὰ ἀπὸ παραχώρηση, ποτὲ δὲν πρέπει νὰ καυχηθοῦμε γι' αὐτό. Καὶ ὅπως ἡ φύση Του εἶναι ἄπειρη, ἔτσι καὶ ἡ γνώση μας γι' Αὐτὸν πρέπει νὰ εἶναι ἄπειρη ὥστε ποτὲ νὰ μὴν εἶναι στατικὴ καὶ ἀκίνητη ἀλλὰ πάντοτε σὲ ἀεικίνησία καὶ πνευματικὴ ἐγρήγορη γιὰ νὰ τεθεῖ ἐκ νέου στὴν ἀρχή. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὅσο καὶ νὰ διεισδύσει στὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, ποτὲ δὲν θὰ μπορέσει νὰ Τὸν συλλάβει στὴν ὁλότητά του³⁶. Ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὡς πρὸς αὐτὸ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Βαρθολομαῖος: «Ἡ θεία οὐσία εἶναι ἀπολύτως ἄγνωστη, ἀπροσπέλαστη, ἀόρατη καὶ ἀνέκφραστη γιὰ τὸν ἀνθρώπινον νοῦ

34. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Μυσταγωγία*, PG 91, 664 A-B: «καὶ διὰ τοῦτο τὸ μὴ εἶναι μᾶλλον, διὰ τὸ ὑπερεῖναι, ὡς οἰκειότερον ἐπ' αὐτοῦ λεγόμενον προσιόμενος».

35. R. Bultman, *Ὑπαρξὴ καὶ Πίστη – Δοκίμια Ἑρμηνευτικῆς Θεολογίας*, μετάφρ. Φ. Τερζάκης, ἐκδ. Ἅγιος Ζωὴς, Ἀθήνα 1995, σ. 163: «Ὁ Θεὸς πρέπει νὰ εἶναι κρυμμένος καὶ μυστηριώδης Θεός, γεμάτος ἀντιφάσεις καὶ αἰνίγματα. Ἀλλιῶς ἡ ἐσωτερικὴ μας ζωὴ θὰ γινόταν στατικὴ, καὶ θὰ χάναμε τὴ δυνατότητα ν' ἀποκτήσουμε ἐμπειρία ἀπὸ τὴν πληρότητα τῆς ζωῆς».

36. H. Küng, *Ἡ Ἀρχὴ τῶν Πάντων*, ὁ.π., σσ. 235-238.

[...] ή άποφατική όδός άποκλείει τή δυνατότητα νά κατανοήσουμε τόν Θεό δια τής διανοίας, καθώς Αὐτός ὑπερβαίνει πάντοτε τήν ανθρώπινη γνώση καί δογματική διατύπωση»³⁷.

Έτσι, παρ' όλο πού ή γνώση τοῦ Θεοῦ δέν μπορεί νά συμβεῖ δίχως τήν ανθρώπινη διάνοια, ώστόσο ποτέ δέν ἐπιτυγχάνεται μόνο με αὐτήν ἢ ἐξ αἰτίας αὐτῆς, διότι μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καί τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει ή θεία ἀπόκρυψη³⁸. Ο Θεός μέσα στήν ἀπόκρυφή Του παραμένει ἀνεπαίσθητος, ἀδιανόητος καί ἀνέκφραστος, ἀποκαλυπτόμενος μόνο όταν καί σέ όποιον ό Ίδιος θέλει. Δέν εἶναι τυχαίο ἄλλωστε ότι ή γλῶσσα τῆς ποίησης εἶναι ἐγγύτερη καί συγγενέστερη στήν ἀσκητική καί μυστηριακή πράξη καί πνευματικότητα τῆς Ἐκκλησίας σέ σχέση με τήν ἐπιστημονική γλῶσσα, ή όποία ἐπιδίδκει νά δώσει στίς λέξεις καί τίς ἔννοιες μία σημασία ἀντικειμενική. Ἐξ ἄλλου δέν μπορεί νά ὑφίσταται στή ζωή μία εἶδους «ἀντικειμενική πνευματικότητα», διότι ή πνευματικότητα εἶναι πάντοτε ὑποκειμενική. Καί όχι μόνο αὐτό, ἀλλά ἔρχεται καί σέ ἀντιπαράθεση με τήν ἀντικειμενοποίηση τοῦ πνεύματος. Γι' αὐτό ή πνευματικότητα θά λέγαμε ότι δέν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου αὐτοῦ, ἀλλά εἰσβάλλει στόν παρόντα κόσμο. Με ἄλλα λόγια ή πνευματικότητα εἶναι μία σύνθετη κατάσταση, όπου θεῖο καί ἀνθρώπινο ἀλληλοπεριχωροῦνται χωρίς τό ἓνα νά ἀπορροφᾷ, νά ἀλλοιώνει, νά διαιρεῖ ἢ νά χωρίζει τό ἄλλο. Δέν ἔχουμε ὑποβιβασμό ἀλλά μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ Ἐκκλησία ἔχει λάβει τήν κλήση νά ὑλοποιεῖ τό σχέδιο τοῦ Θεοῦ, τῆς ἰασης καί τῆς συμφιλίωσης τοῦ κόσμου, καί όχι νά κατηγορεῖ τόν κόσμο. Διαχρονικά, όποτε ή Ἐκκλησία διαδραμάτισε τόν ρόλο τοῦ κατηγοροῦ ἐναντίον τῆς «ἄθειας» ἐπιστήμης, βγήκε ἱστορικά ἡττημένη³⁹. Ἐπομένως, τό βασικό χρέος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ή προστασία τῆς ζωῆς καί ή ἔκφραση μιᾶς αὐθεντικῆς ἠθικῆς, όχι τῶν κενῶν κηρυγματικῶν λόγων ἀλλά τῆς ἠθικῆς τῆς εὐθύνης πού ἀναφέρεται στήν ἀκεραιότητα τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ πλησίον καί τοῦ περιβάλλοντος. Αὐτή ή ἠθική τῆς

37. Οἰκουμ. Πατριάρχης Βαρθολομαῖος, *Συνάντηση με τό Μυστήριο – Μία Σύγχρονη Ἀνάγνωση τῆς Ὁρθοδοξίας*, ὁ.π., σ. 159.

38. Ματθ. 11, 25: «Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεῖς ό Ἰησοῦς εἶπεν: Ἐξομολογοῦμαί σοι, πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς, ότι ἔκρυψας ταῦτα ἀπό σοφῶν καί συνετῶν καί ἀπεκάλυψας αὐτά νηπίοις».

39. R. Chiaberge, *Τό Σωματίδιο τοῦ Θεοῦ*, ὁ.π., σσ. 147-149.

εὐθύνης θεμελιώνεται πάνω σὲ τέσσερις ὄντολογικούς πυλώνες: α) στὸ πρόσωπο, β) τὴν ἐλευθερία, γ) τὴ δικαιοσύνη καὶ δ) τὴν ἀγάπη.

Ἡ Ἐκκλησία λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ ἀποφεύγει ἀλλὰ νὰ χρησιμοποιεῖ τὰ πορίσματα τῶν ἐπιστημῶν, ὅχι γιὰ νὰ πείσει τὸν κόσμο ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει ἀλλὰ γιὰ νὰ εἶναι ἱκανὴ νὰ συνομιλεῖ, νὰ ἀφουγκράζεται, νὰ συμπονεῖ καὶ νὰ ἀκούει τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο. Ὁ ἀγγλικανὸς θεολόγος καὶ φυσικὸς John Polkinghorne διατυπώνει αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἐξαιρετικά, λέγοντας ὅτι ὁ ἐπιστήμονας καὶ ὁ θεολόγος μποροῦν ἀπὸ κοινῶν νὰ παλέψουν γιὰ νὰ κατανοήσουν τὸν κόσμο, ἔχοντας συνείδηση τοῦ ἀπέραντου ὠκεανοῦ ἀλήθειας ποὺ ἀπλώνεται ἀνεξερεύνητος μπροστά τους⁴⁰. Ἀπέναντι λοιπὸν σὲ αὐτὰ ἡ Ἐκκλησία καλεῖται σήμερα νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν παροῦσα κοινωνία ὡς τὴ ζύμη ἐκείνη, ὡς τὸ πρωτογενὲς ἐκεῖνο ὕλικό, στὸ ὁποῖο τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιο θὰ μπολιάσει τὸ θεανδρικό σῶμα τοῦ Κυρίου, προκειμένου νὰ μεταμορφώσει τὸν κόσμον εὐχαριστιακά.

Κάτι ἄλλο ποὺ παρατηρεῖται στὴν ἐποχὴ μας εἶναι ὅτι ἡ χωρὶς ὄρια ἀνάπτυξη συνέβαλε σημαντικὰ στὴ διαμόρφωση ἑνὸς ἀτομοκεντρικοῦ πολιτιστικοῦ μοντέλου. Ἡ πρακτικὴ τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ, τὸ γνωστὸ «laissez faire, laisser passer», ἀντανακλάται καὶ στὸ ἐπίπεδο τῶν πεποιθήσεων, τῆς πίστεως, τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς, τῆς ἰδεολογίας καὶ ἐν γένει στὸν σύγχρονο κοινωνικὸ πολιτισμό. Ἔτσι ἡ μετα-νεωτερικότητα δὲν ἀρνεῖται τὴν πίστη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸ ὡς φυσικὴ ἀνάγκη ἢ προσωπικὴ ἔκφραση σὲ ἐξατομικευμένο ἐπίπεδο⁴¹. ἀρνεῖται ὥστόσο τὴν πίστη ποὺ ἐκπέμπεται ἀπὸ κάθε συλλογικό, θεσμικὸ φορέα, ποὺ ἐπιδιώκει νὰ ἐπιβληθεῖ στὸν ἄνθρωπο μέσῳ δογματικῶν διδασκαλιῶν⁴².

40. J. Polkinghorne, *The Faith of a Physicist*, Fortress Press, Minneapolis 1996, σ. 72.

41. Πόσο ἀπλᾶ ἀλλὰ καὶ πόσο δυναμικὰ θέτει ὁ καθηγούμενος τῆς Ἱ. Μ. Ἰβήρων Βασίλειος τὸ ζήτημα τῆς πίστες στὴν ἀνθρώπινη φύση, λέγοντας: «Ὅπως ἔχει ἀνάγκη ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ ὄξυγόνο γιὰ τούτη τὴ ζωή, ἔτσι ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς πίστεως γιὰ τὴν αἰώνια [...]. Ὡς Θεὸ συχνὰ λατρεύουμε ὅχι τὸν Θεό, ἀλλὰ ἕνα εἰδωλό του. Καὶ ὡς πῖστι ὀνομάζουμε ὅχι τὴν τόλμη τῆς ἐγκαταλείψεως καὶ τὴν ἀνευ ὁρων ἐμπιστοσύνη σ' Αὐτόν, ἀλλὰ μιὰ συμφεροντολογικὴ δοσοληψία, ποὺ τὴ ρυθμίζουμε ἐμεῖς κατὰ τὸν λογισμό μας. Τότε δὲν πρόκειται γιὰ πῖστι, ἀλλὰ μαγεία ποὺ θέλει νὰ ὑποτάξει τὸν Θεὸ στὸν ἄνθρωπο». Βλ. Ἀρχιμ. Βασιλείου, Καθηγουμένου Ἱ. Μ. Ἰβήρων, *Φῶς Χριστοῦ Φαίνει Πᾶσι*, ἐκδ. Ἱ. Μ. Ἰβήρων, Καρυές 2002, σσ. 105, 107.

42. Χρ. Ἀρβανίτης, *Θρησκεία καὶ πολιτικὸς Φιλελευθερισμός*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2019, σσ. 231-249· βλ. ἐπίσης Fr. Collins, *Ἡ γλῶσσα τοῦ Θεοῦ*, μετάφρ. Θρ. Κετσέας, ἐκδ.

Βέβαια, αν κάποιος αναλογισθεί την άκρως επιθετική ιεραποστολή του δυτικού χριστιανισμού στην αφρικανική και στην ασιατική ήπειρο, σέ συνδυασμό με τη μισάνθρωπη πρακτική του άποικιοκρατικού μοντέλου διακυβέρνησης και πολιτικής επέκτασης των αυτοκρατορικών, ευρωπαϊκών δυνάμεων στον κόσμο, τότε δεν έχει άδικο... Έπομένως, ή μετα-νεωτερικότητα όντως έχει φέρει στο προσκήνιο μία μεγάλη και ουσιαστική πρόκληση για τον παγκόσμιο χριστιανισμό: Μπορεί ή Έκκλησία ν' αλλάξει; Μπορεί νά μετανοήσει για τὰ ιστορικά της λάθη; Ή με όρους φυσικής μπορεί ή Έκκλησία νά «έξελιχθεί» σέ κάτι άλλο πού νά ανταποκρίνεται στην παραδοχή ότι ό σύγχρονος άνθρωπος βιώνει μία ύπαρξιακή τραγωδία, ίσως και σχιζοφρένεια, για την όποία ή Έκκλησία ένδεχομένως φέρει μερική ευθύνη; Και ός μὴν ξενίζουν κάποιους τὰ έρωτήματα αυτά, διότι ή σχέση του ανθρώπου με τον Θεό στηρίζεται πάνω στη μεταστροφή, ή άλλιώς στη μετάνοια και τη συγχώρεση, διότι ό έλεύθερος άνθρωπος είναι ό μετανοών, ό απαλλαγμένος από τις βεβαιότητες, αυτός πού καθημερινά κοπιάζει νά βρεί τον προσανατολισμό του και πού δέν διασπᾶται από την αλαζονική πεποίθηση ότι είναι ιδιοκτήτης τῆς θείας χάριτος και τῆς σωτηρίας⁴³. Για νά βιώσει κάποιος πραγματικά την έλευθερία του Θεού, την αγαπητική δηλαδή ένωση μαζί Του, πρέπει νά έγκαταλείψει κάθε προσκόλληση σέ άρχες και αντιλήψεις πού βεβαιώνουν ότι ό άνθρωπος άξιοκρατικά «κατέχει» τη χάρη του Θεού! Ή έλευθερία λοιπόν αυτή, πού βασίζεται στην έμπειρία του Θεού, προϋποθέτει τη μεταστροφή, την επαναποποθέτηση του κέντρου τῆς ζωῆς μας, ή όποία πρέπει νά είναι

Παπαζήσης, Αθήνα 2009, σσ. 172-180.

43. K. Ware, *Η έντός ήμων Βασιλεία*, μετάφρ. Ί. Ροηλίδης, έκδ. Ακρίτας, Αθήνα '2006, σσ. 82-83: «Ή μετάνοια δέν είναι ένας παροξυσμός τύψεων και αυτο-οικτιρμού, αλλά μεταστροφή, επαναποποθέτηση του κέντρου τῆς ζωῆς μας στην Άγία Τριάδα [...] δέν είναι τὸ αἶσθημα πὼς κάποιος έφτασε σέ άδιέξοδο, αλλά ό τρόπος με τον όποιο θά βγει άπ' αυτό. Δέν είναι αυτομῆσος, αλλά επιβεβαίωση του αληθινού μου έαυτού, του δημιουργημένου κατ' εἰκόνα Θεού. Μετάνοια σημαίνει πὼς κοιτάζω, όχι πρὸς τὰ κάτω, στίς δικές μου έλλείψεις, αλλά πρὸς τὰ πάνω, στην άγάπη του Θεού. Όχι πρὸς τὰ πίσω αυτομεμφόμενος, αλλά πρὸς τὰ έμπρὸς με έμπιστοσύνη. Μετάνοια είναι νά βλέπω όχι τὸ γιατί άπέτυχα νά γίνω κάτι, αλλά τί άκόμη μπορῶ νά γίνω με τη Χάρη του Χριστού».

συνεχής και άνολοκλήρωτη, διότι όσο περισσότερο προσεγγίζουμε τὸν Θεὸ τόσο περισσότερο ἀντιλαμβανόμαστε τὴ μηδαμινότητά μας⁴⁴.

Ὅλοι ἀνεξαιρέτως, πιστοί, ἄπιστοι, ἀδιάφοροι, ἄθεοι, ἔνθεοι, δημιουργιστές, φονταμενταλιστές, συντηρητικοί, προοδευτικοὶ ἀνήκουμε στὴν ἀνθρωπότητα τοῦ ἵντερνετ καὶ αὐτὸ εἶναι κάτι ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀλλάξει. Αὐτὸ ὅμως ποὺ μπορεῖ νὰ ἀλλάξει εἶναι ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία νὰ προβάλλει μὲ σύγχρονα μέσα καὶ ἐπίκαιρο λόγο τὴν προοπτικὴ τῆς ἐλευθερίας ὡς κοινωνία προσώπων χωρὶς κορεσμὸ καὶ χωρὶς σχάση. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἐλευθερία στηρίζεται στὴν ἀγάπη καὶ δὲν ἔχει καμμία σχέση μὲ τὴν αὐτονομία ποὺ παρέχει ἡ σύγχρονη βιοτή. Ἀπέναντι στὴν αὐτονομία τοῦ κόσμου τούτου ἡ Ἐκκλησία προβάλλει τὴν ἑτερονομία τῆς ἐλευθερίας ποὺ βασιζέται στὴ θυσιαστικὴ ἀγάπη ὡς κομμάτι σύνθεσης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἐπιπλέον, ἡ Ἐκκλησία τίς περισσότερες φορὲς ἀδυνατεῖ νὰ ἀκολουθήσει τὸν βηματισμὸ τῆς τεχνολογίας, διότι εἶναι γέννημα τοῦ προ-τεχνολογικοῦ κόσμου καὶ τῆς προ-νεωτερικῆς περιόδου. Ἐπομένως, ἡ συνολικὴ ἀντίληψη ποὺ ἔχει γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμον εἶναι τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τῆς τεχνολογίας. Ἡ ματιὰ ἑνὸς θεολόγου ὀφείλει νὰ εἶναι ἐσχατολογικὴ καὶ ἀνθρωποκεντρικὴ καὶ σὲ καμμία περίπτωση ἀπολογητικὴ ἢ καταγγελτικὴ. Παράλληλα, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ στερεῖ ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς ἐπιστήμονες τὸ δικαίωμα τῆς ἀναζήτησης τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς γνώσης. Μπορεῖ ὅμως νὰ ἀσκεῖ κριτικὴ στὶς ἐργαστηριακὲς μεθόδους ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες, ὅταν προσβάλλεται ἢ ἀπειλεῖται ἡ ἴδια ἡ ζωή.

Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἀπάντηση λέγει ὅτι ὁ κόσμος νοηματοδοτεῖ τὴν ὕπαρξή του ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὕλη του, ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, ἀπὸ τὸ εἶναι του καὶ ὄχι ἀπὸ κάποιον ἐξωτερικὸ παράγοντα, λόγου χάριν ἀπὸ τὸν δημιουργὸ Θεό. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ Ἐκκλησία καλεῖται ὄχι νὰ ξαναγράψει τίς δέκα ἐντολὲς γραμμένες μὲ κάποιο ὑπολογιστικὸ πρόγραμμα, ἀλλὰ νὰ ἐπαναπροσλάβει καὶ νὰ ἐπαναδιατυπώσει τίς ἐννοιες τῆς ζωῆς, τοῦ θανάτου, τῆς ἀγάπης, τῆς συνειδήσεως, τῆς σοφίας, τῆς καταλλαγῆς, τῆς δικαιοσύνης, τῆς συμφιλίωσης, τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς δημιουργίας σὲ συνάφεια πρὸς τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, ἡ ὁποία συνεχῶς μεταλλάσσεται ταχύτατα.

44. M. C. D'Arcy, *A Monument to Saint Augustine*, Sheed & Ward, London 1930, σ. 108.

Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ πίστις ἔχουν διαφορετικὲς ἀφετηρίες: Ἡ πρώτη ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἄγνοια, τὴν ἀμφισβήτηση, τὸ ἀπροσδόκητο, ἐνῶ ἡ δεύτερη ἀπὸ τὴ βεβαιότητα, τὴν ἐμπιστοσύνη, τὴν ὑποκειμένη γνώση καὶ ἐμπειρία. Εἶναι δυνατόν αὐτὰ τὰ δύο μονοπάτια νὰ συναντηθοῦν στὸ ἴδιο σημεῖο (στὸ σημεῖο μηδέν) καὶ νὰ καταλήξουν στὸ ἴδιο συμπέρασμα, ὅταν ἐκκινοῦν ἀπὸ διαφορετικὲς ἀρχές; Μποροῦν αὐτὰ τὰ δύο στοιχεῖα, ἡ πίστις καὶ ἡ ἐπιστήμη, φαινομενικὰ ἀντίθετα μεταξύ τους, νὰ συμπορευθοῦν χρησιμοποιώντας διαφορετικὲς μεθόδους; Καὶ ἂν ναί, μέχρι τίνος σημείου;

Ἀναφέρει σχετικὰ ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς τῆς Θεωρητικῆς Φυσικῆς Δημήτρης Νανόπουλος, σὲ μία ἀπὸ τίς τελευταῖες του συνεντεύξεις: «Ζοῦμε σὲ μία ἀπίστευτα ἐνδιαφέρουσα ἐποχή, ποὺ τὸ ἀνθρώπινο εἶδος ἐξελίσσεται ταχύτατα μέσα ἀπὸ τὴ συσσωρευμένη γνώση αἰώνων. Τὸ σύμπαν δὲν θὰ πεθάνει ποτέ, γιατί συνεχῶς θὰ διαστέλλεται. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ ἄνθρωπος ἀλλάζει καὶ μετατρέπεται σὲ ἓνα ὑβρίδιο βιοτεχνολογίας. Ἄρα, ἡ Γῆ θὰ μετελιχθεῖ σὲ ἓνα τεχνολογικὸ πάρκο, ὁ ἐποικισμὸς στὸν Ἄρη θὰ εἶναι μία πραγματικότητα καὶ ὄχι ἓνα σενάριο ἐπιστημονικῆς φαντασίας»⁴⁵.

Ἐπομένως, τὸ ἐρώτημα μὲ τὸ ὁποῖο καταλήγουμε εἶναι τὸ ἐξῆς: Ποιοὶ εἶναι οἱ κυρίαρχοι ἀξιακοὶ κώδικες σήμερα; Μήπως ὁ ἄνθρωπος κινδυνεύει νὰ χάσει τὴν οὐσιαστικὴ αὐτονομία του ἀπὸ τοὺς ἀλγορίθμους, τὴν ψηφιοποίησή του καὶ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη; Οἱ φόβοι τῶν «τεχνοφοβικῶν» ἐναντίον τῶν «ὑπερ-ανθρωπιστῶν», ποὺ εὐαγγελίζονται μία ἀνθρωπότητα ἀπελευθερωμένη καὶ χαρούμενη χάρις στὴν τεχνολογικὴ ἐξέλιξη, ἔχουν βάση⁴⁶; Μπορεῖ ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία καὶ τὸ στοιχεῖο τῆς πίστεως τοῦ ἀνθρώπου στὸν δημιουργὸ Θεὸ νὰ λειτουργήσει ὡς ἀντίβαρο στὶς ἐπιφυλάξεις, τίς προσδοκίες καὶ τοὺς σχεδιασμοὺς τῆς τεχνολογίας; Τελικὰ τί θέλουμε; ἓνα ἱερὸ ποὺ νὰ στενεύει, ἢ ἓνα ἱερὸ ποὺ νὰ ἀνοίγεται πρὸς τὸν κόσμος;

45. <https://www.lifo.gr/proswpa/athenians/dimitris-nanopoulos-i-alithini-epanastasi-pragmatopoieitai-me-myalo> [29.9.2023].

46. Θ. Τάσης, *Ψηφιακὸς Ἀνθρωπισμὸς. Εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο καὶ τεχνητὴ νοημοσύνη*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2019, σ. 102.

SUMMARY

The autonomy of human nature against the hidden God:
Post-modernity, scientific evolution and faith

By Very Rev. Augustinos Bairachtaris, *Assoc. Professor*
Higher Patriarchal Ecclesiastical Academy of Crete

Post-modernity is an extended phenomenon which affects all aspects of life and science, such as ethics, arts, architecture, politics, economics, philosophy and theology. The cornerstone of post-modernity is the rejection of universal truth and of absolute moral obligations. Moreover, postmodernism holds the opinion that the world, the whole oikumene, is on a move, in a permanent transition; everything is relative and nothing is fixed. Tolerance, civil rights, human rights, freedom and peace, autonomy and individuality are some of the main characteristics of postmodernism.

On the other hand, Christian Churches, and especially the Orthodox Church, are called to respond to that social call, holding firmly to their faith and principles without being offensive. If the Churches want to have a major role in the public arena of dialogue they must find a new narrative and new methods of interpreting the Bible. One way is to emphasize the notion of relationship instead of authority and to liberate and approve the positive developments of scientific research and discoveries of psychology.

As an extension to this current dialogue is the contribution of modern technology and especially of the Artificial Intelligence (A.I.) which in some cases could be a danger to humans' future existence. However, there are voices which claim the opposite. As a consequence, a serious conversation has been ongoing during the last decades concerning machines' influence in human's civilization. In the end, where are the limits of the technological progress and what kind of relationship should be established between science and faith in God?